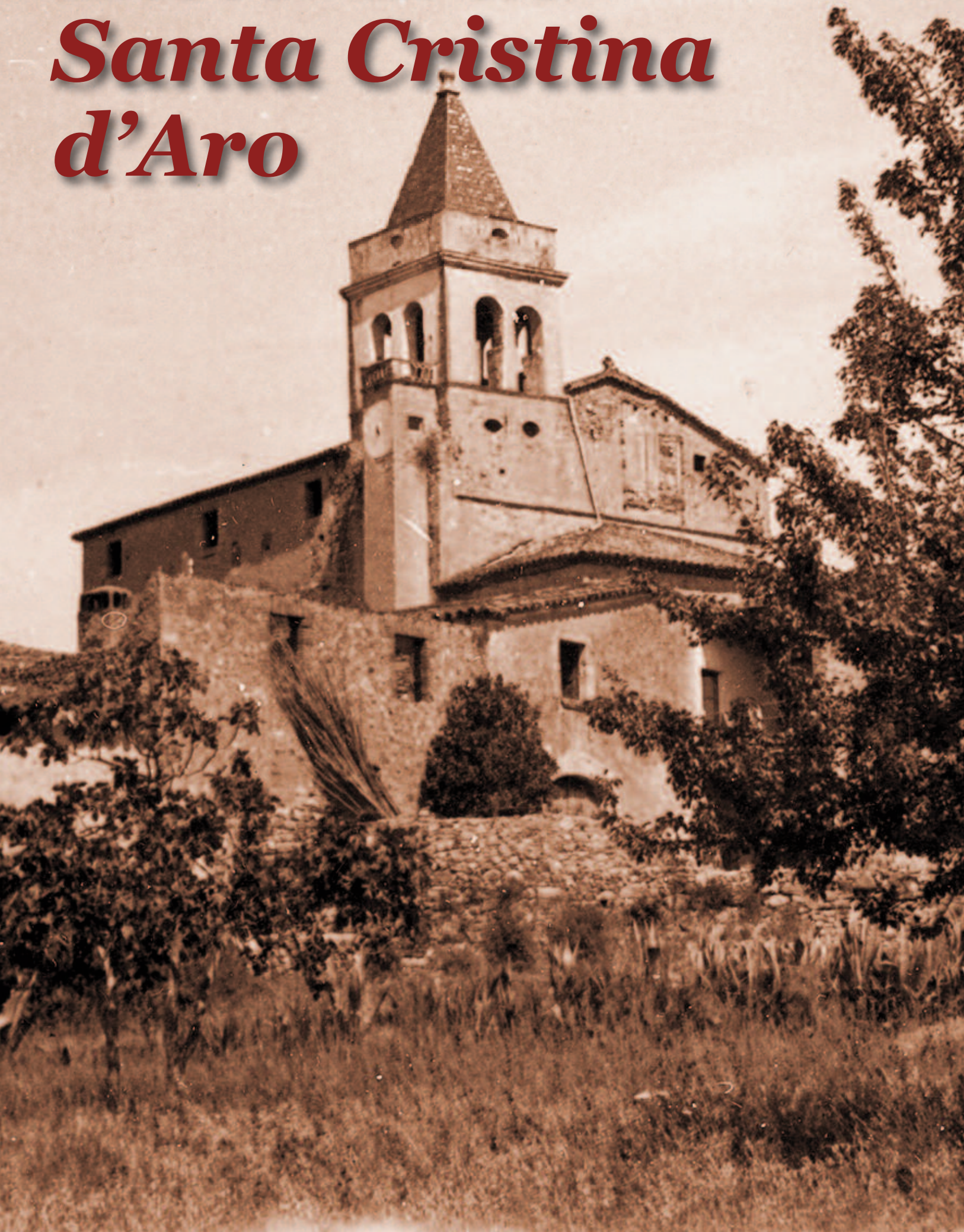


Història de Santa Cristina d'Aro



TALLER INSTALADOR OFICIAL acreditado:

- Convertimos vehículos a gas GLP
- Suministramos gas GLP a clientes
- Certificamos a talleres

**INSTALA AUTOGÁS-GLP
PARA AHORRAR HASTA EL 50%
I REDUCIR CONTAMINACIÓN!**



www.autogasglp.cat - www.autobosch.com

C/. Pere Geronès, 2-10 - Tel. 972 83 70 23 Fax 972 83 77 11
17246 SANTA CRISTINA D'ARO

EL AUTOGÁS-GLP (Gas Licuado del Petróleo) es una mezcla de butano y propano. Se trata del carburante alternativo más utilizado en el mundo, con más de 15 millones de vehículos. ¿Por qué?

ECONÓMICO:

- Hasta un 50% de ahorro en combustible
- Menos mantenimiento
- Más duración del motor
- Menos desgaste
- Descuentos en autopistas
- Descuentos en impuestos

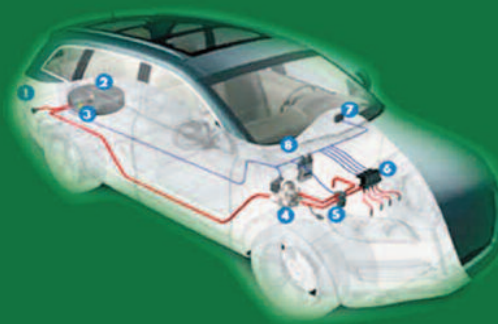
EFICIENTE:

- Hasta 5 veces más eficiente que los combustibles tradicionales, considerando la relación costo-efectividad
- Mayor ahorro energético y mejor uso de los recursos naturales

- Distribuidores exclusivos para España de equipos "Vogels Autogas Systems"
- Realizamos cursos para certificar a los talleres como instaladores de kits de Autogas
- Homologados por Idiada y el Ministerio de Industria, Energía y Turismo



El vehículo Autogás es un híbrido que funciona tanto con AutoGás-GLP como con gasolina. Pídanos presupuesto por convertir su vehículo a Autogás!!



- | | |
|--------------------|---------------------|
| 1 Toma Llenado GLP | 5 Filtro i Sensores |
| 2 Tanque GLP | 6 Injectors GLP |
| 3 Multiválvula GLP | 7 Conmutador GLP |
| 4 Reductor GLP | 8 ECU GLP |

ECOLÓGICO, emite:

- 0% partículas i menos carbonilla
- 50% menos de monóxido de carbono
- 40% menos de hidrocarburos
- 68% menos de óxidos de nitrógeno
- 15% menos de dióxido de carbono
- Bajas emisiones de CO 2
- Menos ruido

INMEDIATO:

Tecnología disponible que permite una implantación inmediata y un funcionamiento tan o más seguro que la gasolina/gasoil

- Existe una red de 17500 estaciones de servicio GLP en Europa

Història de Santa Cristina d'Aro



Foto de portada: Església de Santa Cristina. Col·lecció de documents audiovisuals i gràfics de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

Jordi Gaitx Moltó

Pròleg

Tots els pobles necessiten conèixer els seus orígens, que són una part essencial de la seva identitat. La *Història de Santa Cristina d'Aro*, en aquest sentit, ens permetrà aprofundir un xic més en aquest aspecte i restituir la memòria d'aquells fets, llocs i persones que han forjat el caràcter d'aquest municipi. No hem d'oblidar que Santa Cristina, els darrers seixanta anys, ha experimentat un creixement molt notable, el qual ha diluït, en part, la seva identitat centenària.

És per això que ens alegrem de poder-vos oferir aquest recull d'història cristinenca, el qual es ve a sumar

a altres treballs de caràcter històric editats per aquest mateix ajuntament, com el pioner *Recull d'imatges i comentaris*, de Gerard Bussot (1991).

Per últim, dir-vos que l'edició en format electrònic d'aquesta breu *Història de Santa Cristina d'Aro* ha estat possible gràcies a la col·laboració amb la *Revista del Baix Empordà*.

Josep Llena i Rocosa
Alcalde de Santa Cristina d'Aro

Introducció

En aquest text us presentem una breu història de Santa Cristina d'Aro, feta en base a aquells llibres i articles que els investigadors/es han publicat sobre aquest municipi els darrers cinquanta anys, des dels primers treballs de Lluís Esteva fins als més actuals.

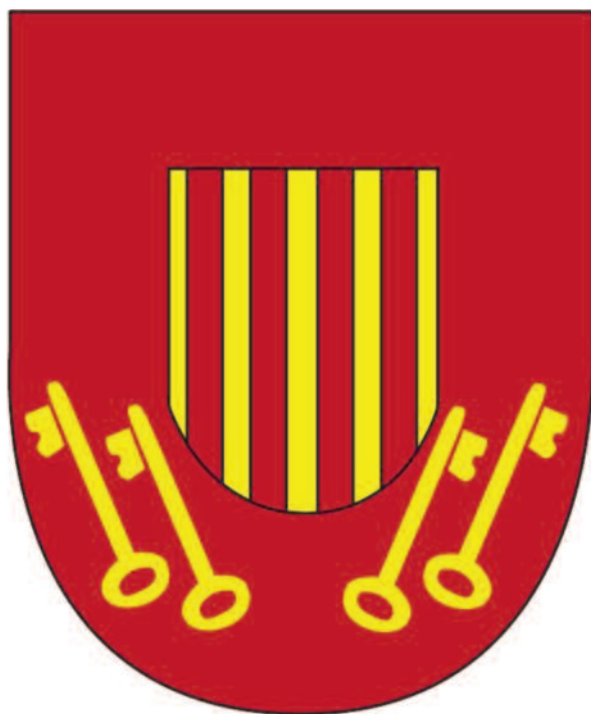
Aquesta tasca de lectura, comparació, extracció de dades i confecció d'un resum històric la va dur a terme l'Arxiu Municipal de Santa Cristina d'Aro amb un doble objectiu: disposar d'una eina de referència per a la divulgació de la història del municipi i, alhora, tenir un marc de referència a l'hora de contextualitzar els documents que es conserven des de l'Arxiu.

Un cop elaborat, aquest resum de la història municipal fou difós a través de les xarxes socials. Concretament, durant tot l'any 2012, es publicà un capítol d'aquesta Història al Facebook de l'Arxiu. A banda, s'han fet també dues conferències per difondre aquests mateixos continguts.

Ara ha arribat el moment de donar una forma més estable al text. Així doncs, us presentem –juntament amb la Revista del Baix Empordà– aquesta *Història de Santa Cristina d'Aro*, un text que confiem que sigui del vostre interès. Els seus continguts segueixen un fil cronològic que parteix del 12.000 aC. També cal dir que, en època medieval i moderna, la nostra història és la de la Vall d'Aro, universitat a la qual pertanyíem.

Som conscients que aquest resum presenta buits. Hi ha temes que no han despertat l'interès de la recerca i sobre els quals no se n'ha publicat res. És evident que ens plauria molt que s'anessin completant i, per tant, poder perfeccionar –en el futur– aquesta síntesi que us presentem.

Jordi Gaitx Moltó
Tècnic de l'Arxiu Municipal



Ajuntament de Santa Cristina d'Aro

Revista del
Baix Empordà

23.000 lectors

La revista cultural de casa nostra

www.revistabaixemporda.cat

Sumari

Pàgina 3

Pròleg

Pàgina 3

Introducció

Pàgina 6

Història de Santa Cristina d'Aro

Pàgina 6

Nuclis de Població

Pàgina 7

Infraestructures i activitat socioeconòmica

Pàgina 8

Els primers pobladors (12.000 – 10.000 aC)

Pàgina 8

Els habitants d'abans de les construccions de pedra (10.000 – 3.500 aC)

Pàgina 9

La cultura megalítica (3.500 – 1.800 aC)

Pàgina 9

Les cistes

Pàgina 10

Els menhirs

Pàgina 11

Els dòlmens

Pàgina 12

Les coves

Pàgina 12

El món ibèric (600 – 50 aC)

Pàgina 13

El món romà (s. I aC - IV dC)

Pàgina 14

Les construccions d'època romana

Pàgina 14

La tardoantiguitat (IV - VIII) i la vil·la de Bell-lloc

Pàgina 15

La tardoantiguitat i el mausoleu de Serrasol

Pàgina 16

El domini franc i la primera església parroquial (785 - 881)

Pàgina 16

La formació de la Vall d'Aro (881 – 939)

Pàgina 17

L'aparició d'un nou poder: el monestir de Guíxols (939 – 968)

Pàgina 17

Esglésies i parròquies de la Vall (s. X – XI)

Pàgina 18

Esglésies i parròquies de les Gavarres (s. X – XI)

Pàgina 19

El monestir de Sant Feliu, un poder important però no decisiu (968-1016)

Pàgina 19

Un nou castell a la Vall d'Aro: Benedormiens (1016-1058)

Pàgina 20

El feudalisme a la Vall d'Aro (1057-1103)

Pàgina 21

L'aparició del Feu Vell i els dos Solius (1057-1103)

Pàgina 21

Les parròquies com a centre social i econòmic (1104-1124)

Sumari

Un altre castell a la Vall: el de la Roca de Solius (1125-1141)	Pàgina 22
Més disputes entre l'abat i el bisbe arran d'un document poc clar (1141-1208)	Pàgina 23
Castells i parròquies, una relació complicada (1208-1231)	Pàgina 24
Un castell per a una catedral (1231-1277)	Pàgina 24
La creació de la universitat de Sant Feliu de Guíxols (1277-1322, I)	Pàgina 25
Els emissaris del poder: batlles, cavallers i sacerdots a la Vall (1277-1322, II)	Pàgina 26
El drets dels senyors feudals sobre la pagesia (s. XIV)	Pàgina 26
L'explotació de la pagesia a la Vall d'Aro (1323-1353)	Pàgina 27
La creació de la universitat de la Vall d'Aro (1354-1374)	Pàgina 28
La continuació de la justícia feudal (1354-1462, I)	Pàgina 29
El malestar de la pagesia remença (1354-1462, II)	Pàgina 29
Les guerres remences a la Vall d'Aro (1462-1486)	Pàgina 30
L'estira i arronsa de la Universitat de la Vall d'Aro (1487-1543)	Pàgina 31
Pirates i bandolers a la comarca (1544-1585)	Pàgina 31
Els límits amb Sant Feliu i els impostos (1585-1639, I)	Pàgina 32
La població i els retaules de les esglésies (1585-1639, II)	Pàgina 33
La Guerra dels Segadors i l'escut de la Vall d'Aro (1640-1700)	Pàgina 34
La Guerra de Successió i el primer batlle conegut (1700-1718)	Pàgina 34
El temps de Baldri Reixac (1719-1783)	Pàgina 35
De la prosperitat del suro a la Guerra del Francès (1784-1814)	Pàgina 36
L'Estat liberal i la divisió de la Vall d'Aro (1815-1858)	Pàgina 37
El naixement del municipi de Santa Cristina d'Aro (1858-1900)	Pàgina 38
Crisis econòmiques, democràcia i Guerra Civil (1900-1939)	Pàgina 38
La dictadura franquista i l'eclosió del turisme (1939-1975)	Pàgina 39
El gran salt demogràfic i la transformació urbana (1975-2000)	Pàgina 40
Bibliografia bàsica	Pàgina 41

Història de Santa Cristina d'Aro



Jordi Gaitx Moltó

Santa Cristina d'Aro és un municipi de 68 km² i 5.100 habitants. Està situat al sud del Baix Empordà i comprèn gairebé tota la capçalera de la Vall d'Aro, travessada pel riu Ridaura, el qual parteix el terme municipal en dos.

Al nord del riu hi trobem el massís de les Gavarres, lloc en el qual el terme de Santa Cristina arriba fins gairebé el puig d'Arques (527 m.). Aquí, els turons més elevats són el puig del Roquet (433 m.), el puig Aldrich (426 m.) i el puig d'en Ponç (411 m.).

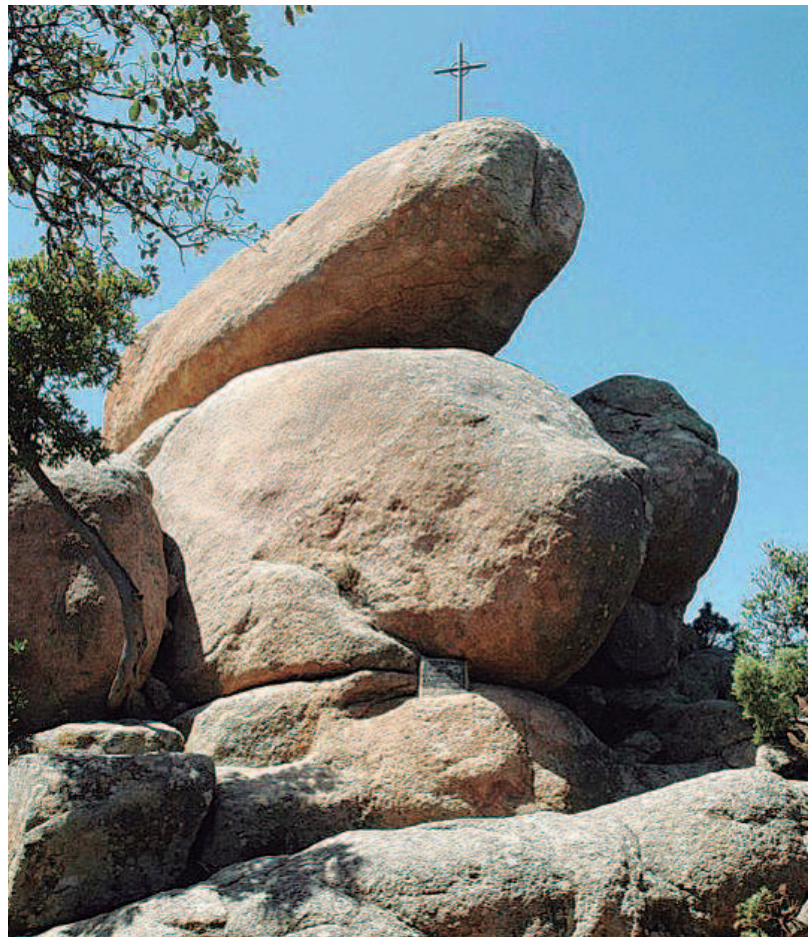
Al sud del Ridaura hi ha el massís de l'Ardenya, on hi abunden les roques de formes singulars –anomenades doms– com, per exemple, Pedralta. Els puigs de més altura són la roca Miquela (423 m.), el puig de les Cols (418 m.) i el Montclar (407 m.), que és el que gaudeix de millors vistes i, per tant, el més concorregut. Cal destacar, per la seva bellesa, els Carcaixells, una filera de turons granítics molt escarpats. L'Ardenya cristinenca arriba fins al mar, on hi conforma un tram de costa rocallosa que dóna lloc a les cales i platges de Canyerets, Canyet, del Senyor Ramon, de Cabanyes i de Vallpresona.

Les Gavarres i l'Ardenya foren massissos habitats; el primer, des d'èpoques prehistòriques fins fa un centenar d'anys. Actualment només hi queden, com a testimoni, algunes masies enrunades.

Nuclis de població

El terme municipal de Santa Cristina d'Aro es compon de tres tipus de nuclis de població: pobles, veïnats i urbanitzacions.

De pobles n'hi ha quatre i es formaren a redós de les



Pedralta, un lloc emblemàtic del municipi, al límit amb Sant Feliu de Guíxols (2005). Foto: Pep Iglésias Trias. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

esglésies parroquials d'època medieval. Són els de Santa Cristina d'Aro, Bell-lloc d'Aro i Romanyà de la Selva –al nord del Ridaura–, i Solius –al sud–.

Santa Cristina d'Aro és el poble que dóna nom al municipi i la seva església és damunt d'un pujol al peu de



El contorn del terme municipal recorda el bust d'una dona amb barret que mira de perfil.

les Gavarres. Comprèn els barris de l'Església, del Pedró i els posteriors eixamples de la Teulera, Salom i Serra-Sol, així com les restes d'una església paleocristiana.

Bell-lloc d'Aro és format per masies escampades, connectades per l'església de Santa Maria, que s'aixeca damunt d'una antiga vil·la romana.

Romanyà de la Selva es troba en una carena de les Gavarres. És constituït per mitja dotzena de casals situats al voltant de l'església de Sant Martí; la resta són masies escampades per les suredes de la zona.

Pel que fa a Solius, és als peus de l'Ardenya i damunt la vall que forma el Ridaura. A més de l'església de Santa Agnès, comprèn diferents masos, l'antic castell de la Roca i el mas i capella de Sant Baldiri.

D'antigues masies esparses n'hi ha per tot el terme, si bé moltes s'agrupen en cinc veïnats: Malvet i els Camps de Santa Maria –al nord del Ridaura–, el Vilar,

Bufaganyes i Canyet –al sud–.

D'urbanitzacions n'hi ha dotze i s'han desenvolupat recentment, amb el boom de la segona residència. La meitat de les quals es concentra al nord del Ridaura: Vall Repòs, Romanyà, Sant Miquel d'Aro, Bell-lloc, Roca de Malvet i les Teules. L'altra meitat se situa al sud del riu: Mas Patxot, Can Reixac, Golf Costa Brava, Mas Trepapat, Pedralta i Rosamar.

Infraestructures i activitat socioeconòmica



L'Espai Ridaura, amb l'Ardenya com a decorat de fons (2011). Foto: Rafael Vargas. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

El terme de Santa Cristina està comunicat amb Girona i San Feliu de Guíxols per la carretera C-65, i amb Castell-Platja d'Aro i Palamós per la C-31.

Tradicionalment el sector agropecuari havia estat l'ocupació econòmica més important, especialment els conreus i l'explotació del bosc. Tanmateix, des dels anys seixanta del segle XX, les activitats derivades del turisme i la construcció passaren a esdevenir els motors econòmics de la població.

El municipi de Santa Cristina d'Aro gaudeix d'interdependència com a ens local i d'ajuntament des de l'any 1858. Actualment el conformen l'alcalde i dotze regidors. El municipi disposa de dos centres d'ensenyament, un de 0-3 anys i un d'educació infantil i primària.

En el camp de la cultura, els serveis més importants són l'Espai Ridaura, la Biblioteca Baldiri Reixac i la Casa Màgica. Quant a les activitats, destaquen el Cicle de Música de Cambra (1995), la Mostra de Cuina Casolana (1993) o l'exposició de diorames nadalencs del Monestir de Solius.

Pel que fa a l'esport, les instal·lacions més rellevants són el pavelló d'esports i els camps de golf Club de Golf Costa Brava i Golf d'Aro Mas Nou. En relació amb les activitats cal esmentar la Cursa Popular, la Cursa del Pollastre-Terra d'Indiketes i el MIC Football.

La Festa Major de Santa Cristina té lloc els dies 24 i 25 de juliol. També se celebra intensament el Carnaval, com s'assisteix a l'aplec de Pedralta. A banda, Bell-lloc, Romanyà i Solius tenen les seves respectives festes majors.

A Santa Cristina han nascut personatges de renom com el mossèn i pedagog Baldiri Reixac (s. XVIII), l'il·lusionista Xevi o l'escriptor Joaquim Pijoan. El municipi, però, també ha acollit catalans il·lustres com els escriptors Mercè Rodoreda i Xavier Monsalvatje, o l'expresident del COI Joan Antoni Samaranch, així com l'arqueòleg guixolenc Lluís Esteva hi centrà alguns dels seus treballs.

Els primers pobladors (12.000-10.000 aC)



*Eines prehistòriques trobades a Romanyà de la Selva per Cazurro i Cama a inicis del segle XX.
Foto: col·lecció d'imatges de Gerard Bussot i Liñón de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.*

Els primers habitants del nostre terme se situen al final del període paleolític –del grec *palaiós* (antic) i *lithos* (pedra)–, l'etapa més extensa de la història de la humanitat. Va dels 4 milions d'anys al 10.000 aC.

Durant el paleolític inferior (4.000.000-120.000 aC) els australopitecs i els arcantropins es van estendre per

Àfrica, Europa i Àsia. Feien destrals de mà i esclats, de pedra, que els servien d'eines. A banda i banda dels Pirineus també hi foren presents, com ara al Cau del Duc, a Torroella de Montgrí.

Al paleolític mitjà (120.000-50.000 aC) l'home de Neandertal perfeccionà les indústries lítiques i va començar a fer armes a distància. Vivia en coves. Fou present arreu de Catalunya, com a Serinyà o al massís del Montgrí. Un exemple n'és la mandíbula de Banyoles.

Per últim, al paleolític superior (50.000-10.000 aC) l'homo sapiens sapiens arribà a Europa al 40.000 aC. Habitava en coves i en cabanes i practicava la caça, la pesca i la recol·lecció. Les eines començaren a ser d'os i de fusta i el llenguatge es féu més complex. Van aparèixer l'art –pintures en coves, figuretes, etc.– i els enterraments amb aixovar, la qual cosa indica l'existència de creences i rituals. Destaquen els jaciments de Serinyà o Sant Julià de Ramis.

Són d'aquesta darrera etapa els testimonis dels primers pobladors de Santa Cristina d'Aro. Un dels pocs jaciments es troba a prop de la font de Penedes (oest del terme). Es tracta d'un lloc amb restes d'indústria lítica (12.000 aC), explorat per Josep Cama a inicis del segle XX. També es trobà un burí o cisell a can Codolar (Ardenya).

Els habitants d'abans de les construccions de pedra (10.000-3.500 aC)

Si els primers pobladors, com hem vist, es localitzaren a Penedes cap al 12.000 aC, durant la nova etapa els trobem establerts en llocs com a can Llaurador (Ardenya) o a determinats indrets de l'actual urbanització de Roca de Malvet (Gavarres).

Els habitants de can Llaurador visqueren en plena època mesolítica (9.000-5.500 aC), una etapa en la qual començà a canviar el clima. Com a conseqüència, sorgiren els grans boscos, desaparegueren els grans animals i la cacera s'hagué d'adaptar a la nova fauna més petita, amb noves eines. A més, es desenvolupà la pesca i es recollien cargols, petxines i fruites.

Més endavant, durant el neolític (5.500-2.200 aC), sorgí l'agricultura i la ramaderia, i les eines es van haver d'adaptar a les noves tasques. Els poblats humans es van fer més estables i es començà a fabricar ceràmica. A Catalunya, aquesta etapa s'inicià cap al 4.300 aC. Els pobladors van anar abandonat les coves i s'establiren en



Entrada a una de les coves de can Roca de Malvet, formada sota de grans blocs de granit. Aquí van viure els primers habitants del neolític. De: ESTEVA CRUANÇAS, Lluís. "Les coves de can Roca de Malvet (Santa Cristina d'Aro)", dins Estudis del Baix Empordà, 10, 1991.

poblats –com el de la Draga (Banyoles)–.

A la nostra zona, els assentaments humans d'aquesta època aprofiten clarianes de bosc un xic alçades, per damunt de la cota dels 200 metres. A Santa Cristina es coneixen els assentaments de les coves de Can Roca de Malvet (neolític inicial, 5.500-3.500 aC). S'hi trobà ceràmica amb motius incisos, típica d'aquesta època.

La cultura megalítica (3.500-1.800 aC)



El dolmen Cova d'en Daina, una tomba megalítica del tipus galeria coberta. Foto: Pep Iglésias Trias. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro

A partir del 3.500 aC l'actual Catalunya va rebre una onada migratòria, procedent del centre d'Europa, que va desplaçar els qui llavors hi vivien cap al sud. La nova població es dedicava a l'agricultura i la ramaderia i, en comptes de viure en coves, ja es començà a establir de forma permanent en poblats. Des d'aquests es dominava un petit territori, de pocs km. quadrats, configurat per valls o planes properes a cursos d'aigua. Aquesta gent desenvolupà plenament la fabricació de ceràmica i enterrava els seus morts de manera molt diferent als habitants anteriors, com veurem.

Tot plegat representa un nou període dins el neolític, el neolític mitjà (3.500-2.500 aC), el qual es desenvolupa a les etapes següents: neolític final (2.500-2.200 aC) i el calcolític (2.200-1.800 aC).

Durant tots aquests anys es pot considerar que hi ha una cultura anomenada megalítica pel fet que utilitzava grans lloses de pedra per a les seves construccions, majoritàriament per a les seves tombes.

Les edificacions megalítiques van adoptar diferents formes, segons l'època. Pel que fa als sepulcres, hi hagué cistes, dòlmens i coves. A part, sense una funció funerària, hi trobem els menhirs. En qualsevol cas se solien situar en zones de gran domini visual.

El megalitisme fou present a diversos territoris de Catalunya: costaner, central i Pirineu. A les nostres comarques es concentrà a la zona de l'Albera i de les Gavarres, sobretot als sectors de Fitor i de Romanyà, en terme de Santa Cristina, on hi trobem alguns dels megalits més notables. Un dels més coneguts a Santa Cristina és el dolmen anomenat Cova d'en Daina.

Les Cistes

Avui, les restes més evidents de la cultura megalítica (3.500-1.800 aC) són les seves construccions de pedra. Les primeres que es van utilitzar al nostre terme van ser les cistes, unes cavitats excavades al terra, quadrangulars i amb les parets recobertes de lloses de pedra, les quals sobresortien un xic del nivell de la superfície. El sepulcre quedava tancat pel sostre amb una llosa. Per últim, la part que sobresortia es cobria amb un túmul: un amuntegament de terra i pedres. El cadàver es dipositava al fons. Si calia enterrar-hi algú més, es retirava la llosa horitzontal, cosa que es podia fer entre dues persones.

Aquestes primeres tombes es construïren, a Santa Cristina, entre el 3.400 i el 3.000 aC, per tant, en ple neolític mitjà. A la zona de les Gavarres se'n compten



La cista del camp d'en Güitó, sense la llosa que originalment l'hauria cobert. Foto: col·lecció de documents audiovisuals i gràfics de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

vuit, cinc de les quals es troben a Romanyà. La particularitat d'aquests sepulcres és que es van concentrar al nord del Ridaura; a l'Ardenya, per tant, se'n desconeix l'existència.

Les cinc cistes que s'han conservat en terme de Santa Cristina són de cambra rectangular –excepte la quarta, subrectangular–. Totes eren destinades a enterraments individuals o de parella, no reutilitzables. Són les següents:

1. Cista del camp d'en Güitó: a la carretera que va al Mas Nou.
2. Cista del Suro del Rei: a la carretera que va al Mas Nou.
3. Cista de l'Oliveret: a 3,5 km. al sud de les anteriors. Es dubta si és una cista construïda o bé una agrupació natural de pedres amb aspecte de cista, tot i que s'hi trobà una eina de sílex.
4. Cista de la carretera de Calonge: prop del dolmen de la Cova d'en Daina.
5. Cista del Bosc d'en Roquet: en direcció al puig d'Arques, entre can Poncet i la font Josepa.

Els menhirs

Un segon grup de construccions megalítiques és el dels menhirs. A Santa Cristina, se suposa que s'haurien aixecat entre el 3.000 i el 2.500 aC., és a dir, al final del neolític mitjà, mentre que en altres zones es podrien haver allargat fins al 2.200 aC.

Així doncs els menhirs haurien succeït les cistes, tot i

que aquestes tenien una finalitat sepulcral i els menhirs, en canvi, podien haver estat relacionats amb rituals màgics o amb representacions fàl·liques. Es tracta de grans blocs de pedra, de granit, rectangulars, clavats verticalment al terra. Presenten formes antropomorfes o escotadures a la part alta. Com les cistes, solien construir-se en terrenys alçats.

A la zona de les Gavarres i l'Ardenya n'hi hauria una dotzena, quatre dels quals en terme de Santa Cristina. Són els següents:

1. Menhir de la Murtra: a Romanyà, prop de la carretera que va a Calonge. Aixecat de nou el 1952. té una alçada de 2 metres i 35 centímetres.



El menhir de la Murtra, que havia restat caigut, fou aixecat per Lluís Esteve i els seus col·laboradors l'any 1952. Foto: Pep Iglésias Trias. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

2. La Pedra Ramera: a Bell-lloc, prop del pont de la riera de Salenys, però construït amb pedra de Romanyà. Fa 3,02 m d'alt, essent el més gran.

3. Menhir de can Llauredor: a Solius, prop del mas que li dona nom. Aixecat de nou als anys 90 del segle passat, té una alçada de 2 metres i 18 centímetres.

4. Menhir de la Creu d'en Barraquer (o del Terme Gros): a l'Ardenya, prop del puig de les Cols i de la creu que li dona nom. Arriba fins a una alçada de 2 metres i 5 centímetres.

També caldria esmentar els de la Pedra Fita i el del Mas de la Font. El primer (Solius) va desaparèixer i el segon (Mas Nou) no és d'època, sinó una fita aixecada al segle XIX. De fet, alguns menhirs prehistòrics foren utilitzats després com a fites per delimitar propietats o nuclis de població. Alhora, com que s'atribuïen a un origen diabòlic, es cristianitzaren gravant-hi creus llatines.

Els dòlmens

El tercer tipus de construccions megalítiques que van aparèixer al nostre terme van ser els dòlmens. Eren sepulcres, com les cistes, però de caràcter col·lectiu: s'hi enterraven diferents persones, junt als seus aixovars –fletxes, eines de sílex, collarets, ceràmica, etc–.

Els dòlmens són anomenats sepulcres de corredor perquè, a més de tenir una cambra on es desaven les despulles humanes, tenien un passadís o corredor que hi donava accés. Tant la cambra com el passadís es formaven amb grans lloses verticals, sovint de granit, donant lloc a una planta poligonal. Al seu damunt descansaven unes altres lloses horitzontals. Tot plegat es cobria amb un munt de terra i roques –el túmul–, que s'aguantava per mitjà d'un anell de pedres verticals al seu voltant –el cromlec-. La construcció dels dòlmens requeria donar forma a les lloses, transportar-les i col·locar-les amb cordes, troncs i palanques; és a dir, que són el producte d'una societat força estructurada.

De sepulcres de corredor n'hi ha de tres tipus:

- Antics (3.500 aC-3.000 aC): tenen la cambra irregular i el corredor estret.
- Recents (3.000-2.500 aC): ja tenen la cambra rectangular i el corredor, encara, estret.
- Evolucionats –dits també 'galeries catalanes'– (2.500-2.000 aC): continuen tenint la cambra rectangular i el corredor ja és més ample, tant com la cambra.

A Santa Cristina s'han conservat tres dòlmens dels 22 que hi ha a la zona de les Gavarres:

1- Dolmen del Mas Bou-serenys (2.700-2.500 aC): és un sepulcre de corredor recent, situat a Roca de Malvet, de 6 m. de llargada. S'hi trobà alguna peça de ceràmica.

2- Dolmen dit Cova d'en Daina (2.500-2.100 aC): és un sepulcre de corredor tipus galeria catalana, situat a Romanyà, de 8 m. de llargada. S'hi trobaren ossos humans, eines, ceràmica i peces de collaret. És un dels dòlmens més populars arreu de Catalunya.

3- Dolmen dit Pedres Dretes d'en Lloveres (2.500-

2.100 aC): és un sepulcre de corredor tipus galeria catalana, situat entre el barri de l'església i Malvet. Més petit i pitjor conservat que els anteriors.

A Santa Cristina, doncs, els dòlmens haurien tingut lloc al final del neolític mitjà i durant tot el neolític final. D'aquesta darrera època són les dotze destrals polimentades trobades tant al sector de les Gavarres com al de l'Ardenya, així com els nombrosos canvis culturals que van tenir lloc, com el de la difusió d'un nou tipus de ceràmica, la campaniforme.

El dolmen del Mas Bou-serenys, durant els treballs de reposició de la coberta, l'any 1953.

Foto: Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.





Cova de la Tuna (2005). Foto: Pep Iglésias Trias. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

Les coves

Són el quart tipus de construccions megalítiques que van tenir lloc en terme de Santa Cristina i es destinaren a la funció sepulcral, com els dòlmens o les cistes. S'haurien utilitzat entre el 2.200 i el 1.200 aC, per tant, durant les primeres etapes de l'Edat del Bronze.

Durant el Bronze antic (2.200-1.800 aC) només s'utilitzava el coure, com a metall. Durant el ple (1.800-1.200 aC) es va descobrir l'aliança d'aquell amb l'estany, que va originar el bronze. Al final, se substituï pel ferro (1.200-600 aC), gràcies a la influència de les invasions celtes d'aquests anys.

A Catalunya, la cultura d'aquesta època fou una continuació de la del neolític. Per tant, al costat dels enterraments fets en coves –tant inhumacions com incineracions–, també es reutilitzaren els dòlmens. Aquest és també el cas de Santa Cristina. En canvi, aquí no s'han trobat altres tipus d'enterraments, practicats en altres zones, com les noves cistes, sitges, caixes, etc. Aquesta gran varietat respon a la intenció de trobar llocs d'enterrament cada cop menys costosos, atès el creixement de la població.

L'origen de les coves és natural, però sovint es modificaven amb corredors d'entrada, lloses que feien de porta o murs de pedra seca per tapiar-les.

A Santa Cristina es localitzen les següents:

1. Cova dels Moros: a Solius, a la penya veïna de la del castell. Té una alçada d'1 metre i 16 centímetres.

2. Cova de la Tuna: a Solius, entre can Llaurador i plana Basarda. Té una alçada d'1 metre i 90 centímetres.

3. Cova d'en Pere: al peu de la muntanya de Pedralta. Fa entre 2 i 3 m. d'alt, a l'interior.

4. Cova dels Lladres: a l'Ardenya, prop de Sant Baldiri. Té una alçada d'1 metre i 80 centímetres.

5. Cova d'en Riera: a Bell-lloc. Té una alçada de 2 metres. Aprofita pedres granítics naturals i es completa amb una llosa horitzontal i pedra seca.

6. Coves de Can Roca de Malvet: coves ja emprades durant el neolític inicial però reaprofitades ara, segons es dedueix de les restes que s'hi van trobar.

El món ibèric (600-50 aC)

Pels volts del 600 aC, les poblacions indoeuropees que havien portat el ferro a la Península van començar a

Orifici artificial a la roca, al poblat de plana Basarda (2005). Foto: Pep Iglésias Trias. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.



adquirir els trets culturals propis ibèrics. Això succeí per la influència que van tenir sobre aquestes poblacions els fenicis i els foceus, que havien establert colònies de caràcter comercial a la Península. Al nord de l'actual Catalunya, però, els contactes es van fer sobretot amb els grecs: Empúries en fou un dels seus enclavaments.

El període ibèric es divideix en l'antic (575-450 aC) i el ple (450-50 aC). Aquesta cultura es va estendre des d'Andalusia al Llenguadoc i, a cada zona, hi hagué unes tribus determinades; a la nostra, la dels indigets o indiketes.

Els trets comuns d'aquestes tribus foren la instal·lació dels poblats en *oppidum* o llocs elevats, per tant, de gran domini visual, accés complicat i fàcil defensa –el cas d'Ullastret, per exemple–; la confecció de cases quadrangulars i amb llar de foc; l'aparició d'una classe aristocràtica i de la figura del cabdill del poblat; l'ús d'armes de ferro i l'aparició de llocs funeraris comuns i d'edificis amb possibles usos religiosos. A més, cap al segle III aC, es començà a encunyar moneda.

A Santa Cristina sabem que hi hagué un dels dos *oppidum* establerts a la vall d'Aro, el poblat de plana Basarda –junt al del Fortim, de Sant Feliu–.

Plana Basarda –nom derivat de Basart, antic propietari dels terrenys– fou habitada entre els segles IV i I aC. Es construí en temps de lluites tribals, per això es trià un altiplà a 300 m. d'altitud, als primers contraforts de l'Ardenya damunt la vall del Ridaura. Pel cantó de més fàcil accés, estava defensat per una muralla. Disposava de cisterna d'aigua i d'una trentena de sitges, excavades al terra rocós, on s'hi guardava el gra que permetia alimentar el poblat. També hi ha indicis d'un carrer central. Hauria tingut una extensió d'unes dues hectàrees.

A més d'aquest *oppidum*, al nostre terme hi hauria hagut altres poblats ibèrics, a les planes, d'èpoques més recents, com els de can Llaurador, de Solius o de la plana del Vidre.

El món romà (s. I aC-IV dC)

Els romans havien desembarcat a la Península Ibèrica el 218 aC, concretament a Empúries, amb motiu de la segona guerra contra els púnics o cartaginesos. Aquesta guerra desencadenà una progressiva ocupació de la Península Ibèrica per part dels romans, derrotant els diversos poblats ibèrics que s'havien posat de part dels cartaginesos i integrant-los dins de l'Imperi Romà. Tot el



Excavació als banys privats de la vil·la romana de Bell-lloc, annexes a l'actual església (2008). Foto: Marc Boada Gibert. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

nord-est peninsular fou englobat dins una divisió territorial esmentada com a Tarraconense.

Tanmateix, no fou fins cap al 50 aC que la cultura ibèrica es transformà del tot, mitjançant el procés de la romanització. Per tant, des de llavors, es pot parlar d'una nova societat ibèrica, o iberoromana, la qual adoptà els principals trets de la cultura romana: costums, llengua llatina i estructura política, administrativa i social. Aparegueren també les primeres ciutats de tipus romà, com la part nova d'Empúries o Gerunda.

Amb la fi de les guerres i el nou ordre romà, els ibers van baixar a les planes a establir els seus poblats i van abandonar definitivament els seus antics *oppidum* situats en llocs elevats, com el de plana Basarda.

El final d'aquest període es coneix com a època tardoromana (segles II-IV dC). Les evidències del món romà a la nostra zona són d'aquesta etapa i es troben en quatre llocs concrets: al subsòl de l'actual monestir de Sant Feliu, la vil·la de Pla de Palol –a cala Rovira, actual Platja d'Aro–, l'assentament de Bell-lloc i el de Santa Cristina –sector de l'actual Serrasol–, més algunes restes a Solius.

Al monestir guixolenc i voltants s'han trobat enterraments i materials diversos que fan pressuposar un establiment romà d'importància. Pel que fa a pla de Palol, disposava de termes, estances i patis interiors i es dedicava a produir i comerciar vi.

A la fi d'aquests anys, els iberoromans van adoptar la



L'arcada de rajols de l'edifici romà de Bell-lloc formava part del conducte d'aire calent de la cambra de bany (2012). Foto: Jordi Gaitx Moltó. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

religió cristiana, que també importaren del cor de l'Imperi Romà, el qual l'havia adoptada com a oficial des de l'any 313: és l'etapa de l'art cristià antic o paleocristià.

Les construccions d'època romana

En terme de Santa Cristina hi ha alguns indicis de construccions d'època romana del segle II dC o posteriors, per tant, del període tardoromà.

Cal dir que, en aquesta època, no hi havia un sol nucli de població, sinó un seguit de vil·les o explotacions agrícoles disseminades per la plana de l'actual terme. Els jaciments i troballes coneguts fins ara són els següents:

- Una vil·la a Bell-lloc (segles II-III). Situada a tocar de l'actual església de Bell-lloc, al cantó nord. Allà es van trobar dues construccions –una rectangular, i l'altra circular–, que inicialment haurien format part dels banys privats d'una vil·la, com ho demostraria una arcada de rajols. Aquesta seria part d'un hipocaust o cavitat per on circulava l'aire calent que permetia escalfar la cambra de bany. Al mateix lloc es trobà una moneda, una àmfora, ceràmica dels segles II i III, així com *tegulae* o enterraments de teules, típicament romans.

- Un forn a Solius (segle III). Situat uns 400 m. al sud-

oest del castell de Solius, es tracta d'un forn dedicat a la cocció de materials de construcció –no ceràmica– que tenia a prop el que necessitava: aigua, llenya i argila. De dimensions modestes –1,85 m. de longitud interior–, hauria estat propietat d'una família i la seva producció s'hauria destinat a les vil·les properes, com les de Bell-lloc. A prop d'aquest, es trobà també un abocador de materials de cocció –al sud-est del castell–, on es llençaren les deixalles d'un segon forn fins ara no localitzat.

- Un edifici a la urbanització Serrasol. Es localitzaria a 300 m. de l'actual església de Santa Cristina. Les escasses restes trobades fan pensar que en aquest lloc hi hauria hagut un edifici romà –una vil·la o bé una tomba monumental–. A partir del segle IV el lloc acollí un nou edifici funerari, que reaprofità els materials constructius de l'edificació anterior.

La tardoantiguitat (s. IV-VIII) i la vil·la de Bell-lloc

La tardoantiguitat és el darrer període del món antic, el qual s'estén dels segles IV al VIII. En terres gironines, això significa des de la decadència del domini romà fins a la fi del domini àrab –any 785–. Tot plegat s'inicia amb les progressives onades d'invasions germàniques, que es traduïran en un desplaçament dels llocs de poder de les elits romanes per unes altres, les quals configuraran un regne visigòtic transpirinenc, amb capital a

El temple tardoantic de Bell-lloc, a primer terme. S'hi poden veure les parets circulars –les exteriors– i, a dins, el peu d'altar i la columna central, al seu darrere (2012).

Foto: Jordi Gaitx Moltó. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.



Barcino (Barcelona). El període visigot va dels anys 413 a 711, i l'àrab del 711 al 785.

L'etapa visigòtica comportarà canvis en l'estructura de poder, però també una inestabilitat i inseguretat, que provocarà que augmentin els atacs a les poblacions procedents del mar. Malgrat tot, es tracta d'un període d'una considerable riquesa i activitat humana, a la Vall d'Aro.

D'aquesta època continuen destacant els quatre elements que ja havien estat rellevants en època romana: el mausoleu de Sant Feliu, les vil·les de Pla de Palol i Bell-lloc i el també mausoleu de Serrasol –aquests dos últims, dins l'actual terme de Santa Cristina d'Aro–.

El suposat establiment romà a l'actual monestir de Sant Feliu va continuar habitat aquests anys. Si més no, la torre del Fum posterior es va basar en una construcció anterior, un mausoleu o gran tomba dedicada a un personatge significat. Al seu voltant hi cresqué un cementiri i, ja en època altmedieval, un temple i un monestir. Com veurem, el mausoleu de Serrasol va tenir una trajectòria semblant.

Pel que fa a la vil·la de Pla de Palol, sabem que pels volts del 400 fou reformada, per tant, funcionava a ple rendiment. Tanmateix, possiblement a causa de la seva proximitat al mar, la vil·la fou abandonada al segle VI.

Per últim, a la ja esmentada vil·la de Bell-lloc hi fou desmuntat tot el conjunt termal, i les seves estances s'haurien convertit en un edifici religiós vinculat a l'explotació agrícola pròpia. El temple hauria estat dedicat a algun màrtir o personatge rellevant. Tenia parets de planta circular, una coberta de fusta que s'aguantava damunt una columna interior, un altar i, a la banda est, un absis lateral amb un segon altar.

La tardoantiguitat i el mausoleu de Serrasol

A partir de l'antiguitat tardana i durant els segles següents, es produïren diferents canvis que afectaren la manera de viure. En primer lloc les ciutats van perdre importància en favor dels nuclis rurals –que començaren a aglutinar població–, i de les vil·les –que passaren a ser els nuclis productors bàsics–. D'altra banda, es deixaren de pagar impostos a l'Estat, com s'havia fet en època romana, i en canvi es lliuraren a una nova aristocràcia rural. Això constitueix un dels precedents del posterior sistema feudal.

En el marc d'aquesta època, a banda de la vil·la i tem-



El mausoleu de Serrasol, amb les estructures pròpies del segle V i els afegits posteriors, durant les excavacions efectuades el 2007. Foto: Marc Boada Gibert. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

ple annex de Bell-lloc –ja esmentats–, destacà un altre edifici significatiu en terme de Santa Cristina: el nou edifici funerari o mausoleu, probablement del segle V, bastit en els terrenys de l'actual urbanització de Serrasol, on ja hi havia hagut un temple anterior o bé una vil·la i on l'ocupació humana es remuntaria als segles II o I aC.

L'edifici tenia una planta constructiva en forma de 'T' i acollia, a dins, dues tombes corresponents a dos persones importants, possiblement els amos d'una gran propietat (Malveto) i, per tant, membres de l'aristocràcia local. Els dos enterraments foren fets amb teules a doble vessant, tal com es feia en època romana. Les dues tombes cèlebres van atreure altres enterraments, practicats primer dins el mateix mausoleu i, després, al seu voltant. Aquest temple, amb el temps, hauria fet les funcions de capella del cementiri que es formà al seu redós.

A banda del mausoleu i de les tombes, però de la mateixa època, a Serrasol s'hi trobaren fragments de vidre verdós i d'olles.

El mausoleu i posterior capella de cementiri va patir evolucions amb el temps. A mitjan del segle VI es féu una segona fase de l'edifici i, el segle VII, la tercera.

No podem saber si el temple de Serrasol obeïa a la religió cristiana o als ritus pagans. El cristianisme fou considerat religió oficial de l'Imperi Romà l'any 313 i es va anar estenent progressivament; tanmateix, al món rural, el paganisme va perviure durant força temps.

El domini franc i la primera església parroquial (785-881)

Tradicionalment, s'entén com a època medieval l'espai de temps que va de la fi del domini àrab –a Girona, l'any 785– fins a la fi de les conquestes dels reis Catòlics a la Península Ibèrica –el 1492–. L'època medieval, però, es divideix encara en altmedieval (segles IX a XI) i baixmedieval (segles XII a XV).

L'inici de l'època altmedieval s'esdevé amb l'expulsió dels àrabs de les terres del nord de la Catalunya actual: el 785 els francs van entrar a Girona i, el 801, a Barcelona. El territori conquerit va rebre el nom de Marca Hispànica i des de llavors va fer frontera amb la zona més al sud del riu Llobregat, encara en poder musulmà. El nou territori es va dividir en comtats a càrrec de nobles francs nomenats pel rei dels francs, Carlemany (768-814).

A la Vall d'Aro, durant els primers cent anys –entre el 785 i el 881–, es configurà un model de societat que obria les portes al règim feudal propi de l'època medieval.

Durant el segle VIII, a cavall del domini àrab i el franc, la capella cementirial de Serrasol va ser reconstruïda una altra vegada –ja era la quarta intervenció que s'hi feia–. Sembla ser que aquest cop s'erigí un temple de culte cristià, a conseqüència del procés de cristianització que s'anava estenent per tot el país. Aquest nou edifici, ja preromànic, envoltà amb els seus murs l'antiga capella. Tenia una nau rectangular que, a l'est, acabava amb un absis –el lloc de l'altar– lleugerament trapezoïdal. Aquí, en aquest lloc destacat, es continuaren venerant les dues tombes d'època tardoantiga. Pel que fa al cementiri,

Les tombes de lloses de pedra del cementiri de Serrasol, durant les excavacions efectuades el 2007. Foto: Marc Boada Gibert. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.



continuà existint i, probablement, s'hi afegiren noves tombes, construïdes mitjançant lloses de pedres planes. L'església de Serrasol esdevindria, així, la primera església parroquial de la vila de Malvet, que és el nucli de població que després rebria el nom de Santa Cristina.

La formació de la Vall d'Aro (881-939)



El riu Ridaura –aquí en època estival– vertebrava tota la Vall d'Aro, el territori que fou donat al bisbe de Girona l'any 881. Foto: Col·lecció d'imatges de Gerard Bussot i Liñón de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

L'any 881, a l'inici de l'època medieval, va tenir lloc un fet que influiria sobre el futur terme municipal de Santa Cristina d'Aro. El 2 de setembre d'aquell any, el llavors rei de França, Carloman II (879-884), va donar tota la Vall d'Aro –dita així– al bisbe de Girona, Teuter. Des de la conquesta per part dels francs, aquest terme era terra fiscal del rei, però ara aquest el cedia a un senyor més proper al lloc, en aquest cas al bisbat gironí.

Llavors la Vall d'Aro comprenia aproximadament els actuals termes –sencers– de Castell-Platja d'Aro i Sant Feliu de Guíxols. També els termes de Santa Cristina i Solius. En canvi, Bell-lloc i Romanyà en quedaven fora. D'aquests dos termes, aquests anys, en sabem ben poca cosa.

La donació comprenia terres conreades i sense conrear, vinyes, prats, boscos, molins, aigües i corrents d'aigua. Hem de pensar que també hi eren incloses les esglésies, que en aquells moments eren les dels llocs de Fenals, Guíxols i Malvet.

La Vall d'Aro fou del bisbat de Girona entre els anys

881 i 899 i després –entre el 899 i el 939– quedà repartida entre el bisbat mateix i els nous comtes catalans.

En efecte, els comtes serien el nou gran poder d'aquests territoris en substitució de la monarquia franca. Des del 898 ja no seria el rei franc qui repartís els comtats de la Marca Hispànica, sinó directament el comte de Barcelona. S'iniciava així la dinastia del casal de Barcelona. Amb el temps, aquests comtes anirien conquerint les terres del sud al califat de Còrdova i a les posteriors taifes o regnes musulmans independents.

L'aparició d'un nou poder: el monestir de Guíxols (939-968)

El temps en què el bisbat de Girona senyorejava la Vall d'Aro en solitari, durà ben poc. Des del 899, els comtes de Barcelona i Girona eren els amos d'alguns dels llocs de la vall. El bisbat estava interessat en aquest territori perquè també era el senyor de termes propers com ara Monells o la Bisbal; i els comtes, al seu torn, controlaven Llagostera i Tossa.

A tot això s'hi afegí un tercer element en discòrdia: el monestir de Gissalis –o Guíxols–. A més, els primers anys, cal tenir en compte que –per damunt de tots– encara hi havia el rei de França, tot i que exercint un poder gairebé testimonial. Expedia, per exemple, els documents que confirmaven les propietats a favor d'un o altre.

Dins la Vall d'Aro hi havia alguns llocs ben definits,

Els boscos i camps de Malvet –el bressol del nucli del poble de Santa Cristina–, tal com van ser durant centenars d'anys, abans de fer-s'hi la urbanització de can Roca de Malvet. Darrere, Roca Rúbia –o Rovira–, que era el límit del lloc en època medieval. Foto: Col·lecció d'imatges de Gerard Bussot i Liñón de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.



com els de Malvet, Fenals i Guíxols. Des del 922, per exemple, Malvet és esmentat als documents. També apareix com a "Hortes de Malvet". Es tracta d'aquella antiga i gran propietat d'època romana –ara ampliada– que ja havia estat el lloc escollit per edificar-hi la primera església parroquial del nostre terme, d'advocació desconeguda, i on després també hi hauria la de Santa Cristina. Malvet fou propietat dels comtes i del monestir, i se suposa que per efecte d'aquest se n'acabaria separant la part que formaria el terme de Gissalis. Llavors Malvet desaparegué dels documents fins cent cinquanta anys després.

A banda dels llocs esmentats, a partir del 939 es comença a parlar d'un terme nou, tot i que se suposa que existia anteriorment. Es tracta de Solius, situat entre Malvet i Llagostera i amb un territori semblant a l'actual, que va del Ridaura al mar. Aquest any consta que queda repartit en dos parts, la continental i la marítima, la qual cosa duraria tres segles. Solius fou dels comtes, del bisbat i del monestir en períodes diversos.

Esglésies i parròquies de la Vall (s. X-XI)

Als anys en què la Vall d'Aro va anar canviant de mans entre el bisbat de Girona, els comtes i el monestir de Sant Feliu, les esglésies d'aquest territori es van multiplicar. Si bé el segle IX i inici del X eren les de Guíxols, Fenals i Malvet, això canviaria en pocs anys.

La de Malvet fou abandonada per causes desconegudes la segona meitat del segle X. Sembla ser que ningú no es recordà més de les tombes dels personatges importants que originaren el temple uns cinc-cents anys abans. A canvi, se n'aixecà una a 300 metres cap a l'est, dedicada a Santa Cristina –dedicació que va acabar donant nom al poble i, per tant, relegant el nom de Malvet–.

A més d'aquesta, es bastiren noves esglésies a Bell-lloc –damunt el temple tardoantic–, a Romanyà, a Solius i a l'actual Castell d'Aro. Les dues primeres es localitzaren a l'àmbit de les Gavarres; les altres seguien la vall del Ridaura. Per tant, al conjunt de la Vall d'Aro, n'hi hagué set, dues de les quals eren sufragànies –o depenien– de les altres: Bell-lloc ho feia de Romanyà i Castell d'Aro de la de Malvet.

Pel que fa a les esglésies de la vall, en primer lloc es bastí la de Santa Cristina. A diferència de l'anterior, era molt més gran. Els elements arquitectònics d'aquesta primera època, avui encara visibles, són els arcs de ferradura



L'arc d'una de les capelles de la banda nord de l'església de Santa Cristina és un dels vestigis de quan es va fundar el temple. Foto: Jordi Gaitx Moltó. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

i l'arc d'una de les capelles de la banda nord –d'estil preromànic–. Per contra, serien d'inici del segle XI –ja d'estil romànic– l'absis i l'arc precedent, per exemple.

L'altra església cristinenca de la plana fou la de Santa Agnès de Solius, probablement de la segona meitat del segle XI. D'aquell temple no en queda pràcticament res; tan sols els murs de la base de l'actual campanar serien romànics, cosa que només es pot veure per dins.

L'existència d'esglésies en un medi rural com aquest era una estratègia dels bisbats que, des de les ciutats com Girona, animaven a què se n'edifiquessin per tal de difondre el cristianisme. Es constituïren com a parròquies, les quals tenien un sentit tant territorial –perquè reunien vil·les i vilars–, com humà –ja que també aplegaven els creients–. El fet que hi hagués església en un determinat lloc va fomentar que al seu voltant s'hi anessin congregant les tombes dels veïns. Fins llavors havien existit cementiris independents dels temples. Per tot plegat la parròquia va esdevenir el marc primer de la vida social.

Esglésies i parròquies de les Gavarres (s. X-XI)

Fora del que s'entenia com a Vall d'Aro, i ja col·locades a les Gavarres, hi havia les esglésies de Bell-lloc i Romanyà.

Bell-lloc era al límit del massís amb a la vall. Si bé tenia els seus orígens en un temple tardoantic, als segles IX-X, es va reformar. Dins les parets circulars de l'anterior, suposadament ja enrunades, se'n va aixecar un altre. El nou temple fou dedicat al protomàrtir Esteve i fou conegut com a Sant Esteve de Filafamis –el nom de Bell-lloc sorgí després–. Aquesta fou la primera parròquia però, a partir de la segona meitat del segle X, s'edificà ben bé al costat sud un nou edifici, tan al costat que, de fet, un i altre es comunicaven per una porta interior. El temple precedent fou, llavors, una capella més de tota l'església.

Sant Esteve tenia una sola nau i dos absis contraposats, dels quals avui només se'n conserva el de l'est. D'aquella època són també la volta de canó i el paviment de la nau del temple, l'arc d'una porta –ara tapiada– al mur nord i la finestra i la fornícula o cavitat del fons de l'absis. D'època més recent serien les fornícules dels costats de l'absis, els contraforts exteriors, la porta d'entrada i la façana de l'oest, que va anul·lar l'absis que hi havia.

Per primer cop, el 1063, veiem esmentat el temple com a Santa Maria. El canvi de nom possiblement es degué a la constitució de la canònica de Girona, el 1019,

La forma dels arcs de ferradura de la nau de Sant Martí de Romanyà ens indica l'origen preromànic evolucionat d'aquesta església de les Gavarres. Foto: Jordi Gaitx Moltó. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.



dedicada a aquesta mateixa figura, la qual cosa va influir sobre nombroses esglésies del moment –com per exemple en els cas de la de Castell d'Aro–.

Sant Esteve o Santa Maria de Filafamis, malgrat la seva antiguitat, era una església menor, ja que depenia de la de Romanyà, situada Gavarres endins. Aquesta última fou edificada la segona meitat del segle X o més tard. S'inicià sota un estil preromànic evolucionat, cosa que es veu en la planta del creuer, els arcs de ferradura o una porta al mur nord. Llavors evolucionà cap a un romànic primitiu, observable en la volta de canó de la nau, les finestres, els murs o el campanar.

Aquests dos segles, les Gavarres esdevingueren un territori amb una forta presència d'esglésies, cosa que minvà a partir del segle XIII.

El monestir de Sant Feliu, un poder important però no decisiu (968-1016)

La segona meitat del segle X, el territori de la Vall d'Aro era ja un espai humà molt ben estructurat, que tenia uns senyors concrets i tres noves esglésies: la de Santa Cristina, la de Sant Martí –a Romanyà– i la de Sant Esteve –a Bell-lloc–, reformada en profunditat.

No feia pas massa anys que devia existir el monestir a Gissalis, però en poc temps es féu amb algunes propietats a la Vall i, tot seguit, esdevingué la senyoria més potent del lloc: ja abans del 947 se sap que els comtes Sunyer i Riquilda havien donat bona part de la Vall d'Aro al monestir.

Per si això no fos suficient, el mateix rei de França, Lotari, mitjançant un document de l'any 968, confirmà aquesta possessió a favor del monestir i del seu abat Sunyer. Tot i això, sempre hi hagué propietats dins de la Vall que quedaren a mans dels comtes o fins i tot del Bisbat i d'altres magnats locals, cosa molt habitual en època medieval. El canvi de mans de les propietats i les possessions compartides i solapades eren freqüents, com també les disputes entre els diferents poders.

Segons la confirmació feta per Lotari, el monestir guixolenc era senyor de Gissalis, Fenals amb l'església de Santa Maria, Romanyà –llavors dit Biert– amb l'església de Sant Martí, la vessant de Romanyà cap a Calonge, la que tocava a la vall –Filafamis o Bell-lloc–, la vall del Llobregat –sota Roca Rúbia, entre Filafamis i Malvet–,



El Solius marítim, vist des del puig de Sant Baldiri –situat a la línia divisòria amb el continental–. Aquest territori començà a formar part dels dominis del monestir de Sant Feliu a mitjans del segle X. Foto: Jordi Gaitx Moltó. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

Solius –el Solius marítim i un alou dins el Solius continental– i, per últim, l'Spanedat –un conjunt d'alous rústics dispersos per la vall i els seus voltants–.

A la mort del comte Borrell II, el 992, es confirmaren algunes d'aquestes propietats a favor del monestir, especialment les que havia rebut de mans de la casa comtal de Barcelona.

Per contra, quedaven fora dels dominis del monestir les esglésies de Santa Cristina de Malvet i Santa Maria de Castell d'Aro. Ambdues sembla que estarien a mans del bisbat de Girona. Pel que fa al Solius continental, el del Ridaura, se sap que era dels comtes. Per tant, malgrat que el monestir de Sant Feliu era el que tenia la major part de propietats de la Vall i els voltants, disposava dels llocs més perifèrics, situats a les Gavarres, a l'Ardenya o a la franja marítima.

Un nou castell a la Vall d'Aro: Benedormiens (1016-1058)

La major part de la Vall d'Aro continuava essent del monestir de Sant Feliu. Tal com succeí l'any 992, el 1016 els comtes de Barcelona –ara Ramon Borrell I i Ermessenda de Carcassona– li confirmaren les propietats que ja tenia. En aquests moments, del conjunt de terres posseïdes pel monestir també se'n deia Spanedat, tot i que mai ha quedat



*El castell de Benedormiens fou alçat la primera meitat del segle XI per defensar el territori dels atacs dels pirates.
Foto: Arxiu Municipal de Castell-Platja d'Aro. Fons d'Imatges.*

prou ben definit quines propietats comprenia, ja que al llarg del temps van anar variant. Les possessions del monestir no deixaven de ser aquelles més perifèriques que envoltaven els terrenys fèrtils de la vall. El bisbat de Girona, al seu torn, tenia la part central i els mateixos comtes tenien els seus propis interessos a la zona.

Les esglésies de Sant Martí de Romanyà i Sant Esteve de Filafamis, per exemple, eren del monestir a excepció dels seus delmes –els impostos consistents en una desena part dels fruits o beneficis–, que els tenia el bisbat. Amb tot, el 1019, quan es va voler dotar econòmicament la canònica catedral de Girona, el bisbe els va cedir a aquesta altra institució eclesiàstica.

La gran novetat d'aquests anys fou la construcció d'un castell a l'actual Castell d'Aro, dit de Benedormiens. Fou sufragat pel bisbe de Girona i el senyor de Pals amb la intenció de tenir algun tipus de defensa a la Vall d'Aro

davant dels atacs dels pirates. A redós del castell s'hi congregà una població estable i també s'hi féu l'església de Santa Maria, sufragària de la de Santa Cristina.

El castell de Benedormiens fou donat al monestir de Gissalis el 1041 en un acte solemne celebrat a l'església de Santa Cristina, situada a Malvet, que demostrava així ser el rovell de l'ou de tota la vall. Els comtes de Barcelona, el bisbe de Girona i uns magnats locals –el matrimoni format per Gausfred Vidal i Quíxol– continuarien essent els senyors del castell, però el monestir en tindria la custòdia. Per tal de fer-la efectiva, també se li donaren els delmes i altres drets de la parròquia de Santa Cristina. De fet, en data incerta, els comtes s'havien apropiat d'aquesta església, però vers el anys 1051-1058 la tornaren a la catedral o canònica de Girona.

El feudalisme a la Vall d'Aro (1057-1103)

Des de feia un temps, els noms de lloc havien anat quedant fixats. Algunes de les terres eren Malvet, Filafamis i Romanyà. D'aquests anys sabem que l'alou situat entre l'església de Santa Cristina –a Malvet– i la de Sant Esteve –a Filafamis– era d'un clergue, Guitard, que a la seva mort (1063) el deixà a la canònica de Girona.

Pel que fa a Malvet, aquest nom es va deixar d'utilitzar per referir-se a terres de la Vall i passà a les Gavarres, al sector de Sant Cebrià dels Alls, d'on no en tornaria fins el segle XIV. En el seu lloc prosperà el nom de Santa Cristina, manllevat del de l'església. El nom de la patrona, doncs, s'acabà per convertir en el nou topònim local.

Quant a l'església de Filafamis, va patir un canvi de nom: Sant Esteve es va començar a dir Santa Maria (1063-1067). Això acompanyava les profundes transformacions

Camps de conreu del sector del Vilar (vers 1953-1962). Al fons, els alous de Malvet –dreta– i de Filafamis –esquerra–, existents el segle XI, època en la qual els camperols que treballaven aquestes terres van quedar plenament subjectes al règim feudal. Foto: Col·lecció d'imatges de Gerard Bussot i Liñón de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.



arquitectòniques que sofria el temple en aquells anys.

Per últim, de Romanyà sabem que els delmes, aquesta segona meitat del segle XI, ja eren del monestir de Sant Feliu i no del bisbat, com anteriorment.

Aquest sistema de propietats múltiples sobre un mateix lloc era típic del sistema feudal, que permetia que hi hagués un autèntic mosaic de senyories en mans d'aristòcrates, militars i eclesiàstics, que s'atribuïen determinats poders sobre el territori que controlaven. Als seus feus, explotaven la pagesia i s'apropriaven del seu excedent agrícola a canvi de protecció militar. Entre els diferents senyors s'establien xarxes de clientela amb una estructura jeràrquica i vincles de vassallatge: els senyors de rang superior concedien feus als de rang inferior a canvi de l'obtenció de la seva fidelitat. Al capdamunt d'aquesta piràmide social es trobava el comte de Barcelona.

El feudalisme fou el règim social i econòmic propi de la Baixa Edat Mitjana (1050-1492), una etapa que s'iniciava aleshores i que es tancaria amb l'inici de l'expansió dels regnes hispànics cap a Amèrica.

L'aparició del Feu Vell i els dos Solius (1057-1103)

Feia anys que, dins la Vall, també es parlava de Solius, i se sabia que aquest estava dividit en la part marítima i la interior o continental. Una i altra estaven en mans diferents.

La part marítima era del monestir de Sant Feliu. Pel que fa al Solius continental, era dels comtes de Barcelona, però –segons es diu en un document de 1057– també d'un senyor o cavaller conegut com a Ramon, fill de Seniofred, el qual estava subjecte al permís dels comtes en cas que volgués aixecar algun tipus de fortificació. Alhora, sobre aquest territori, el monestir de Sant Feliu hi tenia drets de pastura –que compartia amb els Vidal–. A més, hi continuava posseint un antic alou, situat entre la font de l'Olivera i les Tallades.

La divisòria entre els dos Solius passava pels turons i llocs més elevats que permetien partir el terme en dos: Pedralta, puig Vidal, puig Basart, puig de les Cols, puig de Sant Baldiri, puig de l'Avi, Roca Miquela i Pedra Espolla. Una persona situada en un d'aquests punts veia els altres i, a banda i banda, la part continental i la marítima.

Cap a la fi d'aquests anys, concretament el 1098, apareix un nou topònim, el *Fevum Vetulum* –en català, Feu Vell–, per referir-se al conjunt de les terres marítimes,



Imatge del litoral des del turó de la torre Agulla Pola (Tossa de Mar) fins a la punta de Garbí (Sant Feliu de Guíxols), que correspon al tram de costa dels antics termes del Solius marítim i Malvet marítim, és a dir, al Feu Vell dels segles XI-XII. Foto: Jordi Gaitx Moltó. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

és a dir, el Solius marítim i el Malvet Marítim. El nou terme apareix al testament de Bernat Gausfred, que deixà les terres al seu fill. Tanmateix, fou una deixa il·legítima, ja que, al menys sobre el paper, l'autèntic senyor hauria d'haver estat el monestir guixolenc.

Pel que fa a les propietats concretes, de l'any 1103 ens arriben més notícies. Se sap, per exemple, que l'antic alou de Solius –entre el continental i Llagostera–, fou confirmat per Ramon Berenguer III el Gran al monestir de Sant Feliu, cosa que fa pensar que no el tenia de fet, sinó només de dret. El mateix any també se sap que el monestir continuava mancat del seu dret a posseir el Feu Vell, ja que el tenia el magnat Oliver Bernat de Pals i després passaria a mans del seu gendre.

Les parròquies com a centre social i econòmic (1104-1124)

Des del segle X, les parròquies s'havien anat erigint en el nucli de la vida social de la Vall d'Aro, com succeí també arreu de la Catalunya Vella. En aquest sentit, els documents posteriors ja es refereixen als llocs i viles com a parròquies. És el cas de Solius, per exemple (segle XII).

Aquesta època de feudalisme i parròquies es clou amb un fet que després serà cabdal per a la història del país: la unió matrimonial entre el comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, i Peronella, la filla del rei d'Aragó (1124), per la qual cosa es formarà la Corona d'Aragó.

Un altre castell a la Vall: el de la Roca de Solius (1125-1141)

És molt probable que durant la primera meitat del segle XII hi hagués algun tipus de fortalesa –després un castell– a la Roca de Solius, un turó al sud del Ridaura amb una bona visibilitat sobre la plana. Tanmateix, no era pas el primer de la Vall d'Aro: recordem que ja existia el castell de Benedormiens, al nord del riu.

El castell de la Roca de Solius –nom amb què era conegut– no consta als documents fins l'any 1208, però els seus fonaments indiquen que podria haver-se començat a construir al segle XI, moment en què ja existien altres castells a llocs propers com Sant Esteve de Mar –la Fosca (Palamós)–, Begur o la Bisbal.

El castell de la Roca de Solius es va anar dotant de

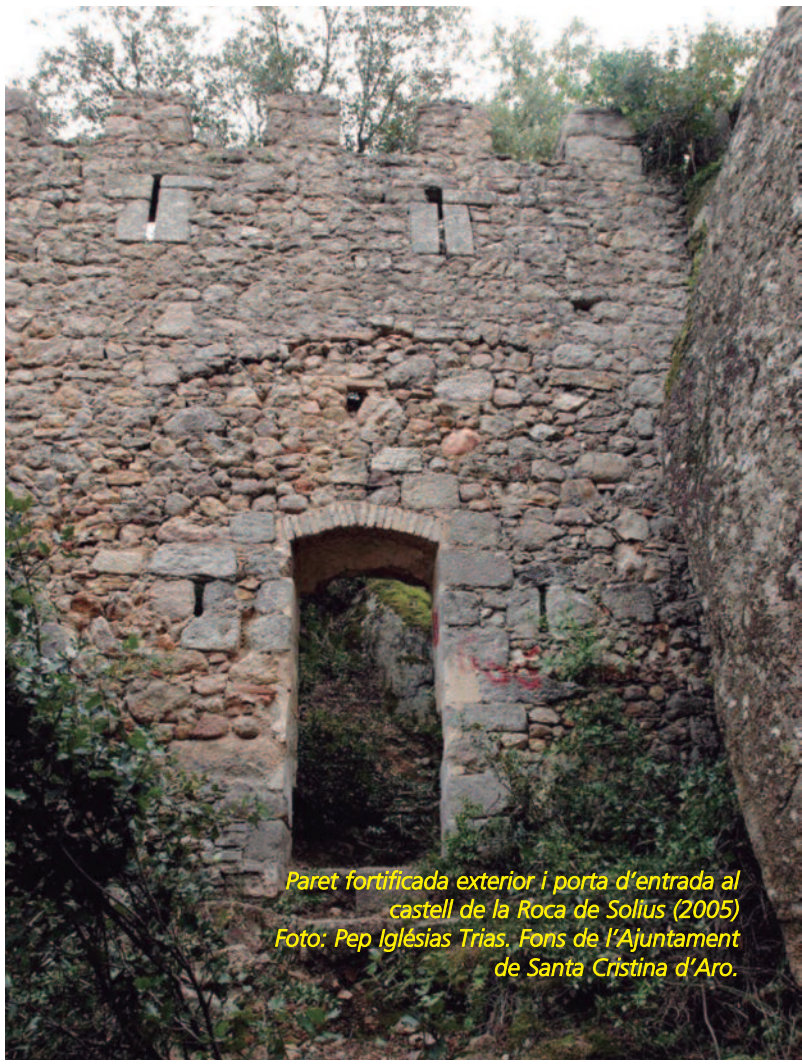
*El segle XI, la parròquia de Romanyà –aquí el 1930–, així com la resta de parròquies, era el centre primer de la vida social i econòmica de cadascun dels seus termes.
Foto: Col·lecció d'imatges de Gerard Bussot i Liñón de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.*

En tant que parròquies, foren també el centre dels nuclis de cases que es congregaren al seu voltant. Aquestes agrupacions de població esdevindran després els primers pobles.

Les parròquies oferien un lloc de reunió –al propi temple– per als habitants del terme, tant en un sentit espiritual com més material. En aquest sentit, els membres de les parròquies rebien els sagraments i podien assistir a missa, però també havien de realitzar almoines i deixes, i contribuir amb el delme i les primícies sobre la producció de blat, raïm, carn, llana, lli, cànem o cols, per exemple. També calia fer aportacions econòmiques per fer-se redactar el testament o deixar part de l'herència dels difunts intestats.

Les reunions de fidels també servien per establir les aportacions per al manteniment del temple. Això fou el precedent de l'obreria (segle XII) i, després, de l'assemblea de caps de família o de veïns, que ja va tenir noves i més importants atribucions fiscals i escollia els representants de la comunitat.

A part, les parròquies eren també un magnífic instrument al servei del bisbe per controlar a clergues i feligresos.



*Paret fortificada exterior i porta d'entrada al castell de la Roca de Solius (2005)
Foto: Pep Iglésias Trias. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.*

noves estructures amb el pas del temps. Així, a banda dels primerencs fonaments esmentats, es van fer forats cilíndrics a la roca per posar-hi els pals que tancaven l'accés; rases i regates per col·locar-hi barreres de protecció i rebaixos diversos a la mateixa roca per ubicar les dependències, així com una cisterna d'aigua. Aquest treball de perforació de la pedra era molt costós.

A banda, també s'aixecà una paret exterior, fortificada i amb una porta d'entrada, i les parets mateixes del castell. Se suposa que també hi hauria hagut determinades estructures intermèdies entre el turó del castell i el del davant, el de la Cova dels Moros –que a l'Edat de Bronze fou utilitzada com a sepultura–.

El castell s'aixecà amb la voluntat de què servís per a vigilar el terme, és a dir, el conjunt de propietats d'un senyor sobre les quals aquest hi tenia uns drets, hi exercia la jurisdicció i hi cobrava uns delmes –segurament en perjudici de les parròquies–. També hauria servit per defensar aquest territori immediat de possibles atacs i d'habitatge fortificat per al seu propietari.

Els segles XI i XII, a aquesta zona, els castells foren molt més freqüents a les planes que a les muntanyes de les Gavarres o l'Ardenya.

Més disputes entre l'abat i el bisbe arran d'un document poc clar (1141-1208)

Com se sap, des de l'any 950 hi havia tres poders en joc a la Vall d'Aro: el bisbe de Girona, l'abat del monestir de Sant Feliu i els comtes de Barcelona. Els dos primers ja havien tingut topades pel que fa als respectius drets i propietats.

Segons les notícies de l'època (1141), se sap que el tram de costa que anava de Fenals fins a Sant Feliu era del Monestir, però no el que arribava fins a Tossa –el Feu Vell– ja que se n'havia apropiat, des del 1103, Oliver Bernat de Pals. Pel que fa a la resta de dominis, part del Solius continental encara devia ser dels comtes, mentre que les esglésies i terres de Santa Cristina i de Santa Maria, propera al castell de Benedormiens, eren del bisbat. Quant a Filafamis i Romanyà, en part estaven sota el monestir de Gissalis.

Aquesta era la repartició del poder quan, el 1144, es produí l'inici del distanciament entre el bisbe o la canònica –catedral de Girona– i l'abat de Guíxols, a causa dels seus



L'església de Santa Cristina era una de les possessions del bisbe de Girona a la Vall. Aquests anys es dotaria de campanar i d'una nova porta, avui encara visible a la banda sud –a la imatge–. Foto: Jordi Gaitx Moltó. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

interessos contraposats. No és casual que durant aquesta segona meitat del segle XII el patrimoni del capítol de la Catedral es reorganitzés en dotze pabordies, seguint els mesos de l'any. Dins de la de Juliol hi van quedar incloses les propietats de Santa Cristina, Santa Maria de Fenals, Filafamis i Romanyà –junt amb Calonge i Sant Sadurní–.

Poc després d'això, el Papa signaria un document que obriria les portes d'una polèmica que duraria fins al segle XIX. El 1163, Alexandre III confirmà els béns que ja tenia el monestir de Sant Feliu i uns quants més, ja que hi va incloure un delme sobre els peixos que fossin pescats al Feu Vell i alguns drets sobre la vila de Solius. Malgrat això, el document era poc clar ja que el Papa confirmava aquests béns però sempre "salvant l'autoritat de la Seu Apostòlica", és a dir, del bisbe de Girona. Aquest, per la seva banda, no estava d'acord amb les possessions que el document atribuïa al Monestir guixolenc. Així doncs, els anys següents hi hagué un autèntic rosari de disputes legals entre el bisbe i l'abat.

Castells i parròquies, una relació complicada (1208-1231)



El castell de la Roca de Solius, que el segle XIII devia tenir un altre aspecte que el que presenta la fotografia (1929), va passar ben aviat a mans de l'alta jerarquia eclesiàstica gironina. Foto: Col·lecció d'imatges de Gerard Bussot i Liñón de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

Aquests anys, mentre els magnats locals de la Vall d'Aro aprofundien en la implantació d'un sistema feudal d'organització de la societat, l'alta noblesa catalana i els ara ja reis –no comtes– de la Corona d'Aragó satisfien les seves ànsies de majors riqueses mitjançant l'expansió territorial cap al sud, conquerint les darreres taifes musulmanes en territori de l'actual Catalunya, i també cap al nord, on van quedar frenats arran de la derrota militar i mort del rei Pere I a Muret, el 1213.

A la Vall d'Aro, a despit d'això, anaven fent la seva. Un dels magnats locals de l'època era Berenguer de Palol –un religiós de l'estament nobiliari–, amb possessions i drets a Sant Feliu, Santa Cristina i Santa Maria de Fenals. El 1208 s'ho va vendre quasi tot al sagristà de la catedral de Girona, Alemany d'Aiguaviva, a excepció dels drets que tenia per l'església de Sant Feliu i pel castell de la Roca de Solius. Així doncs, amb el que el sagristà treia d'alguns masos de la Vall, dotava el benefici de Sant Joan de la Catedral mateixa. L'any 1210, a més, encara va comprar, junt amb Pere de Comells, altres peces de terra a Santa Cristina i Castell d'Aro.

Pel que fa al propietari del castell de la Roca –Berenguer de Palol només en tenia els drets–, se supo-

sa que haurien estat els descendents de Ramon, fill de Seniofred –senyor de Solius pels volts de 1057–; per tant, senyors laics. Amb tot, el primer propietari cert és, el 1214, Arnau de Creixell, bisbe de Girona, que amb les rendes que en treia pagava les despeses de l'altar de Sant Jaume de la Catedral.

Tot això té lloc en una època (s. XII-XIII) en què els senyors feudals laics, en general, incrementen el seu poder per damunt dels eclesiàstics, i una forma de fer-ho és cedint els seus castells –més nombrosos a la plana que a les muntanyes– a cavallers armats. En canvi, a Solius, com hem vist, el senyor del castell era un religiós, i dels més importants de la diòcesi.

Un castell per a una catedral (1231-1277)

Després del fracàs de l'expansió de la Corona catalanoaragonesa cap al nord, les conquestes es van dirigir cap al sud i al Mediterrani. Les Balears i València (1229-1238) foren els següents botins de guerra.

Mentrestant, a la Vall d'Aro, els conflictes eren al voltant del castell de la Roca de Solius, que semblava ser la nineta dels ulls dels poderosos del lloc, és a dir, el bisbe i la Catedral de Girona, per una banda, i el monestir de Sant Feliu, per l'altra.

El propietari del castell era el bisbe de Girona, però en temps de Guillem de Cabanelles (1227-1245), aquest, ofegat pels deutes que tenia, l'any 1231 el permutà el per unes terres amb el sagristà major de la Catedral de Girona, que així completava els seus interessos a la Vall.

La Catedral de Girona, a través del seu sagristà major, era la senyoria titular del castell de Solius, des del qual estenia el seu poder sobre tota la parròquia. A la imatge, la torre de Carlemany, vestigi actual d'aquells anys. Foto: Jordi Gaitx Moltó. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.



El sagristà major era el tercer alt càrrec en importància a la diòcesi, just per sota del bisbe i de l'ardiaca major, i havia de disposar de béns i rendes per fer funcionar l'església. El castell, doncs, encetava una nova etapa, al servei de la Catedral, que duraria quatre segles.

El primer sagristà que ostentà el castell fou Guillem de Montgrí, membre de la família dels senyors de Torroella de Montgrí. Fundà l'obra caritativa de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona, però també contribuï econòmicament a la conquesta de les Balears.

La sagristia i el monestir de Sant Feliu, des de llavors, s'enfrontaren a causa de Solius. L'abat hi tenia terres i pagesos propis, però el sagristà era el senyor del castell de la Roca i defensava que aquest no era un castell exclusivament defensiu, sinó un castell termenat, amb un terme associat dins el qual podia administrar justícia. Segons deia, aquest terme abastava tot Solius, des del Ridaura fins al port de la Curcullada –avui platja del Senyor Ramon–, incloent-hi tots els masos. Per contra, l'abat assegurava que el monestir era també una mena de castell termenat i que el terme es desplegava fins a Solius, donant cobertura als seus homes i masos en aquest lloc. Davant el plet, l'any 1235, el bisbe sentencià bàsicament a favor de la sagristia major de la Catedral.

La creació de la universitat de Sant Feliu de Guíxols (1277-1322, I)

La primera notícia que tenim de l'existència d'òrgans de govern al conjunt de la Vall d'Aro és de 1277, en què s'esmenta la universitat –el col·lectiu d'habitants amb caràcter representatiu– de Sant Feliu de Guíxols. El document on s'esmenta és una sentència arbitral entre la universitat i el monestir de Sant Feliu, dos poders que, des d'ara i al llarg dels segles, lluitarien per defensar els seus interessos contraposats.

La sentència determinava que els homes de la vila, malgrat disposar d'universitat, estaven subjectes al seu senyor, que era el Monestir, tal com ho estaven també els homes de tota la Vall d'Aro. I això comportava l'obligació de fer obres de defensa i de netejar la riera del Monestir, la qual cosa contradeia la sentència episcopal de 1235, que apostava per subjugar els de Solius a la Catedral. El 1302 el bisbe en féu una altra d'identica. Malgrat la claredat dels arguments del bisbe, posteriors documents afegiren confusió a l'assumpte: el 1321, per



Aspecte que oferia els segles XIII-XIV el Monestir fortificat de Sant Feliu de Guíxols, amb les torres de guaita i defensa flanquejant l'església. Foto: Jordi Gaitx Moltó. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

exemple, el rei recordava que els homes del Monestir –els de la Vall inclosos– tenien com a referència defensiva aquest edifici –i no pas el castell de Solius, doncs–.

Tornant a la universitat, la de Sant Feliu fou un model per a la resta de pobles de la Vall d'Aro i, temps després, aquests en tindrien una de pròpia. Tanmateix, la de Sant Feliu també es basava en uns antecedents. En poblacions reials la burgesia va obtenir el privilegi de constituir govern per concessió del rei; en les altres va haver de ser per concessió senyorial. A Girona, per exemple, el govern de la ciutat ja existia des de finals del segle XII i, a Barcelona, Jaume I decretà que es constituís la universitat el 1249, model després adoptat per altres. El reconeixement oficial de les universitats arreu de la Corona no arribà, però, fins les Corts de 1283. Això va permetre que el model s'estengués a la resta de viles, rurals o urbanes durant els segles XIII i XIV.

Poc després de les primeres notícies de la universitat guixolenc, tenim coneixement de la destrucció i incendi de la vila a mans de la invasió francesa del 1287. Les conquestes territorials eren un fet habitual. La Corona catalanoaragonesa també en practicava, aquests anys a Múrcia, Sicília, Atenes, Neopàtria i Sardenya (1265-1324).

Els emissaris del poder: batlles, cavallers i sacerdots a la Vall (1277-1322, II)



Bell-lloc i l'església de Santa Maria, vers la dècada dels anys 50-60 del segle XX. Foto: Col·lecció d'imatges de Gerard Bussot i Liñón de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

Paral·lelament als anys de creació de la universitat de Sant Feliu, tenim diverses notícies referents a l'organització del poder feudal a la vall.

A Solius sabem que hi havia agents senyorials tant del monestir de Sant Feliu com de la sagristia de la Catedral per tal d'ocupar-se de recaptar les rendes entre la pagesia. La figura que feia aquesta funció era el batlle de sac. El que estava al servei del Monestir era el titular del mas Tapioles, per tant, un pagès més dels que tenia allà el Monestir, proper a les terres i, per tant, bon coneixedor d'aquestes per tal d'evitar el frau. A canvi, aquest batlle de sac rebia una onzena part del que recaptava.

Pel que fa a la sagristia, com que a més de tenir homes i terres, disposava de la jurisdicció sobre Solius, va nomenar un veritable oficial, que en aquest cas es feia dir, simplement, batlle. Un d'ells fou Guillem de Rovira (1310-1324). El terme de Solius fou definit el 1302 en el sentit que sempre havia defensat el sagristà.

Com que la sagristia també tenia un castell, a Solius, hi col·locà un cavaller que se n'encarregava –és a dir, un castlà–, acompanyat d'una guarnició militar permanent. Un dels que coneixem fou Pere Goxat, de Llambilles (1296). D'aquest lloc i època –segles XIII i XIV– són els

fragments de ceràmica decorada amb sanefes en verd i manganès que s'hi van trobar.

Uns altres membres de l'estament privilegiat eren els sacerdots, que percebien les seves rendes derivades de la parròquia. A Santa Cristina hi havia uns domers –o clergues que oficiaven setmanalment a les esglésies rurals–, un dels quals en aquests anys fou Ramon de Bell-lloch i Llandric (1260-1275). En aquesta època, l'església de Santa Cristina va tenir un altar dedicat a Santa Maria.

Pel que fa a l'església de Romanyà, les rendes van pertànyer a l'ardiaca de la Selva i al clergue de la parròquia –Jaume de Sarrià, Pere Escaler–. El capellà era l'abat mateix de Sant Feliu, de Girona, Hug de Cruïlles.

Quant a Malvet, es tornà a emprar aquest topònim per designar el lloc de la parròquia de Santa Cristina. En canvi a Bell-lloc, des de 1322 es començà a imposar la forma *Pulcro Loco* –en llatí– i no pas Filafams, Filafanis o Filasanis, com fins ara. Aquí hi va haver un forn de ceràmica –el forn del Vidre–, que produïa utensilis de tons verds i morats, vidriats.

El drets dels senyors feudals sobre la pagesia (s. XIV)

L'ordre feudal, aquí i arreu, comportava que els senyors tinguessin nombrosos drets que els permetien apropiar-se dels rendiments del treball de la pagesia. Hi havia tres grups de drets: els relacionats amb la propietat de la terra, els referents a la servitud de les persones i els jurisdiccionals.

Dins dels drets sobre la terra el més important era l'emfiteusi, és a dir, la cessió perpètua de la terra per part del senyor –que en conservava el domini directe– als pagesos –que en tenien el domini útil– a canvi del pagament d'una entrada i de la tasca o onzena part de la collita.

En relació amb els drets sobre les persones, el senyor es considerava el propietari físic de les persones que treballaven a les seves terres, de les quals no se'n podien moure. A més, el senyor aplicava sobre els seus pagesos un altre conjunt de drets conegut com a mals usos, que eren sis:

- La redempció o remença –d'aquí el nom de pagesos de remença– que el pagès pagava si es volia alliberar del senyor.

- La ferma d'espoli forçada, que s'aplicava quan un remença es casava amb una camperola d'un altre senyor i havia d'aportar la dot.

- La intestia, quan un remença havia mort sense deixar testament.
- L'eixorquia, quan el pagès havia mort sense haver tingut descendència.
- L'àrsia, quan un mas es cremava per descuit del remença.
- La cugucia, quan la dona d'un remença cometia adulteri.

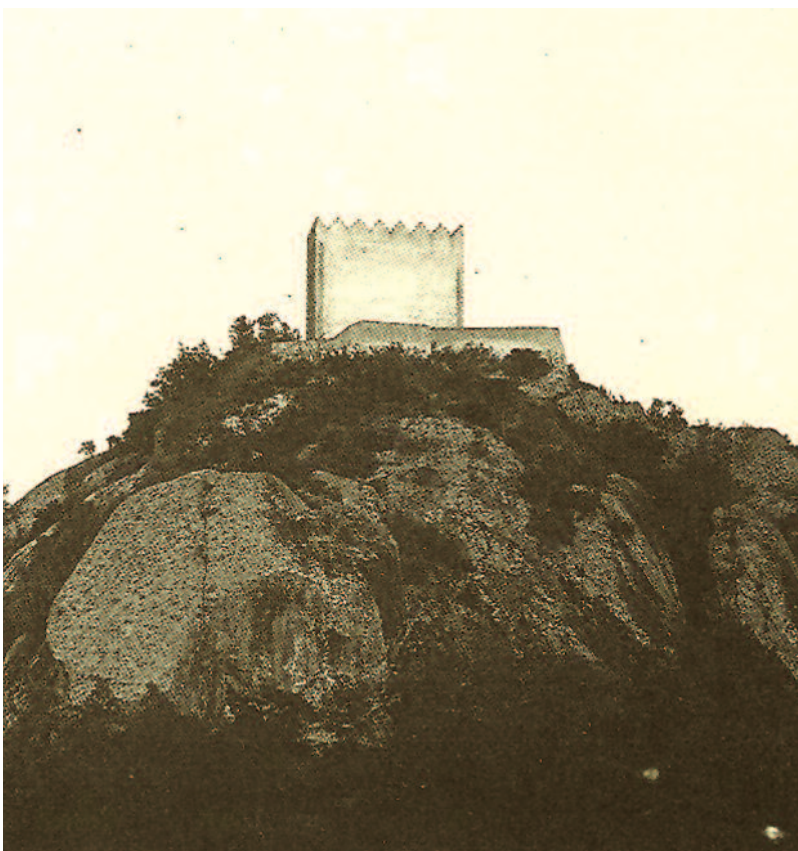
Sabem que el monestir de Sant Feliu aplicava el conjunt d'aquests mals usos sobre els seus homes, tant a la vila com a la Vall (1368), però també tenim notícia de què ho feia el sagristà major sobre els remences que tenia a Solius (1394).

Dins dels drets sobre les persones, els senyors també podien exigir la prestació gratuïta de serveis personals, com fer joves o dies de treball a la condolina –la terra pròpia del senyor–.

Per últim, hi havia els drets jurisdiccionals o facultat del senyor per administrar justícia, aplicar ordre al seu territori i exigir als seus homes serveis militars. Això, a Solius, pertocava al sagristà major, ja que era el titular del castell termenat de la Roca.

Per posar en clar tot aquest conjunt de drets, el senyor podia obligar els pagesos a capbrevar –o a elaborar el capbreu, on hi constaven totes les finques i els drets que se'n derivaven–.

*El castell termenat de Solius –a la imatge, l'any 1936– permetia al sagristà major de la catedral de Girona aplicar els drets jurisdiccionals sobre la pagesia del lloc.
Foto: Joan Cama Marcó. Foto: Col·lecció d'Imatges de Gerard Bussot i Liñón de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.*



L'explotació de la pagesia a la Vall d'Aro (1323-1353)



A Romanyà –aquí el 1930–, la senyoria corresponia a l'església del Mercadal i no a l'abat o el sagristà major, instal·lats a la plana. Foto: Col·lecció d'Imatges de Gerard Bussot i Liñón de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

En el conjunt de la Vall dos eren els senyors feudals amb més força: el monestir de Sant Feliu i la sagristia major de la Catedral, tot i que n'hi havia d'altres, de menors. A Solius, Bell-lloc, Santa Cristina i al castell d'Aro també hi actuava l'Almoina del Pa de la Seu de Girona. També a Aro, hi havia la Pabordia de Juliol de la Seu –que hi actuava per mitjà d'un saig o recaptador de censos–; a Romanyà, l'església del Mercadal de Girona, etc.

Tots ells aplicaven els seus drets sobre els homes propis. Des d'inicis del segle XIV en tenim documentats molts casos, tant de redempcions de la terra, com de mals usos o de serveis personals i militars. Vegem-ne uns exemples.

El 1310 l'abat del Monestir deslliurava –o enfranquia– a Guillem, fill de Ferrer Tallades, de Solius, perquè passés a ser un nou remença de l'Almoina del Pa. També l'abat, a mitjans del segle, aplicà el mal ús de la cugucia sobre Arnau Terrats i la seva esposa, del mas Terrats de Romanyà. Pel que fa als serveis personals, com que el

sagristà major ja no podia demanar que es fessin joves de treball a la seva condòmina, perquè des de 1334 l'havia cedit en emfiteusi per tal de treure'n un major rendiment, va obligar a fer un pagament a tots aquells que hi haurien estat sotmesos. Quant als drets jurisdiccionals, permetien que el sagristà obligués, el 1321, a homes com Pere de Bellver, del mas Gras, a fer guaites i obres al castell i, fins i tot, a lliurar el delme del peix que capturava en els mars del castell –l'actual costa del terme cristinenc–. Un any després el mateix sagristà major obligava a tots els seus pagesos –dinou masos sencers– a capbrevar.

A més de tot això, els pagesos continuaven pagant un impost antic com era el delme, destinat a l'església parroquial, però que ara també estava a mans dels senyors feudals.

Tot plegat en un context en què l'amenaça més important no eren els senyors, sinó la temible pesta negra, que causava una elevada mortalitat i que assolà la comarca entre els anys 1348 i 1365. Deixà masos buits i parròquies com Fenals van haver de moure els seus nuclis de lloc.

La creació de la universitat de la Vall d'Aro (1354-1374)

Malgrat que els habitants de la Vall d'Aro, des de 1277, s'havien organitzat al voltant de la universitat de Sant Feliu, continuaven estant sota el domini dels seus senyors feudals. Això va perdurar fins l'any 1354, en què el Monestir i el rei van pactar que la vila seria un alou del primer però en el qual la jurisdicció civil i criminal l'aplicaria el monarca a canvi de pagar una renda anual. Des d'aquest moment es pot dir que Sant Feliu –i la Vall d'Aro en el seu conjunt– va esdevenir una vila del rei, on la justícia l'aplicava aquest i on hi havia batlle, jutge i saig reials. A la vegada, se'n derivaven algunes obligacions: el 1359, els habitants del lloc foren obligats a remar a les galeres del rei, per exemple.

Aquesta situació canvià poc després –el 1364-1365– perquè, com que el rei Pere III el Cerimoniós necessitava diners per a la guerra que sostenia amb Castella, el monestir de Sant Feliu li va deixar 20.000 sous a canvi de quedar-se amb la jurisdicció dels pobles de la Vall d'Aro. L'abat, en estrenar la nova atribució, va publicar un ban en el que imposava la pena de mort als indecents i blasfems, la pena de galera als lladres de camins i 10 sous de multa als qui furtessin en horts i vinyes.



En temps de Pere III el Cerimoniós –aquí segons una imatge d'un rotlle genealògic del monestir de Poblet (1400)– la Vall d'Aro es va alliberar de la jurisdicció del monestir de Sant Feliu. Foto: Wikimedia Commons.

Deu anys més tard, el 15 d'abril de 1374, els pobles de la Vall d'Aro es van tornar a alliberar de la justícia de l'abat de Sant Feliu: van aconseguir reunir els 20.000 sous que valia i els lliuraren al monarca, el qual va recuperar, així, la jurisdicció. Durant aquest acte s'esmentà per primer cop la universitat de la Vall d'Aro –formada per la parròquies d'Aro, Solius, Romanyà, Bell-lloc i Fenals– i es va dir que quedava unida a la de Sant Feliu. Els representants de la nova universitat foren Arnald Llamuini, Pere Aret i Arnald Saguer.

Cinc dies després, el 20 d'abril, es confirmà la unió en un acte celebrat a la capella guixolenc de Sant Nicolau, en el qual es posaren les bases de la relació que havien de mantenir les dues universitats: la Vall d'Aro dependria del batlle reial de Sant Feliu i del veguer de Girona; els habitants d'ambdues universitats acudirien unes en defensa de les altres –els de la Vall acudirien a Sant Feliu si apareixien, a la costa, galeres enemigues–; però els habitants de la Vall d'Aro quedaven exempts de pagar obres a la vila de Sant Feliu.

La continuació de la justícia feudal (1354-1462, I)



Dibuix del mas Creixell de Solius, fet per Maria Vicens Malagrida entre 1936 i 1940. El titular del mas era el batlle que la sagristia de la Seu de Girona tenia a Solius. Dibuix cedit per Josep M. Vicens Batet. Col·lecció de documents audiovisuals i gràfics de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

A la Vall d'Aro, des de 1354, la justícia era un dret que corresponia al rei. Tanmateix, continuava havent-hi senyors feudals que exercien drets sobre les persones. Eren, per exemple, l'abat de Sant Feliu, el sagristà de la Seu episcopal, la Pabordia d'Aro de la mateixa entitat, els clergues de les parròquies, el cambrer del monestir de Sant Feliu –a Romanyà– o el senyor de Monells –a Bell-lloc–.

Aquests senyors continuaven aplicant l'emfiteusi, mals usos com la remença, o serveis personals com les joves. En tenim molts casos documentats a Solius, però eren generals a totes les parròquies.

Per fer funcionar tot aquest sistema, la sagristia de la Seu de Girona tenia designats, a Solius, un oficial o batlle –Francesc Creixell (1411)–, un batlle de sac per als tributs –Pere Tapioles (1392)– i un castlà per guardar el castell de la Roca –Guillem Criveller (1405), que hi vivia junt amb la seva esposa–. També la Pabordia d'Aro havia designat una batllia de sac a la parròquia de Santa Cristina, que requeia en els titulars del mas Sauer (1416-1567).

A més d'això, hi ha casos en què aquests senyors exercien també un determinat poder jurisdiccional, en comptes de fer-ho el rei. L'abat del Monestir, per exemple, podia empresonar i aplicar maltractes lleus sobre els seus

homes. El rei Pere IV i el príncep Joan, a més, reconegueren que els homes de l'abat havien d'acudir en defensa del Monestir si eren requerits, inclosos els de Solius. A la vegada, el sagristà de la Catedral també demanava als homes de Solius que acudissin en defensa del castell de la Roca. De fet, encara ho exigí l'any 1392, per exemple.

Davant d'aquest desacord entre l'abat i el sagristà, el 1396 es pactà una solució: l'abat renunciava als seus drets sobre els homes que tenia Solius a canvi d'un delme perpetu de tot el que la sagristia rebia de Solius, més 375 lliures inicials. Així doncs la sagristia es féu amb el control global de la parròquia i, l'any 1396, obligà a tots els pagesos a capbrevar.

El malestar de la pagesia remença (1354-1462, II)



Aquest costat de l'església de Santa Maria de Bell-lloc s'ensorrà i, on hi havia hagut un segon absis, es féu una paret (2012). Foto: Jordi Gaitx Moltó. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

A banda dels drets sobre les persones i els drets jurisdiccionals, en ple sistema feudal també hi havia els drets eclesiàstics. Això es traduïa en impostos i rendes: a Bell-lloc, el delme se'l repartien el rector i el paborde d'Aro de la Seu (1362). A Solius, sabem que es percebia el diacònil, una renda que rebia el clergue que obria i tancava portes, tocava les campanes i assistia els rectors a la missa (1362). A Aro –Santa Cristina– i a Romanyà, hi

havia els domers –clergues que es repartien la celebració de les misses–, els quals cobraven la doma (1398).

Precisament a Romanyà, aquest segle XIV, es col·locà la làpida sepulcral que encara es pot veure al mur oest de l'església de Romanyà i, segurament, els afegits interiors que oculten l'absis i alguna nova finestra. Pel que fa al temple de Bell-lloc –dit Filafanis, per últim cop, el 1438–, es va haver de refer tota la banda de ponent, ja que s'esfondrà, quedant només dempeus la cantonada sud-oest. Malgrat les reformes que es poguessin fer, a les Gavarres no es construïren gaires noves esglésies durant aquests segles, per això n'hi ha poques d'estil gòtic.

Quant al nombre d'habitants de la Vall d'Aro, entre 1359 i 1370, es calcula que haurien estat uns 500: 290 a Aro, 90 a Solius, 90 a Romanyà i 20 a Bell-lloc –ens manca Fenals–. Això, després de les fortes epidèmies de la pesta negra, que van fer disminuir la població.

Durant aquest període es produí la fi del casal de Barcelona: el rei Martí l'Humà morí, el 1412, sense haver deixat hereu legítim. Arran del Compromís de Casp, el següent en ocupar el tron fou Ferran I, d'una nova dinastia –castellana–, la dels Trastàmara. A la fi d'aquests anys, però, s'inicià la Guerra contra Joan II (1462-1472), una guerra civil entre partidaris i detractors del rei que significà la fi de l'edat mitjana al Principat. També s'aixecaren en armes els pagesos de remença. Els remences havien estat autoritzats, pel monarca, a reunir-se per tractar la qüestió dels mals usos (1448), però en no veure una solució al seu conflicte, se sollevaren amb l'objectiu de què fossin abolits.

Les guerres remences a la Vall d'Aro (1462-1486)

Una de les reunions de pagesos remences de 1448 va tenir lloc al cementiri de l'església de Santa Cristina d'Aro, on es van congregar els homes de les parròquies de Santa Cristina, Solius, Romanyà de la Selva, Bell-lloc, el castell d'Aro i Fenals. Però, com s'ha dit, aquestes reunions no van evitar que els remences s'alcessin en armes. Això succeí el 1462-1472 –coincidint amb la Guerra Civil– i el 1481-1486, el darrer i major conflicte remença.

Aquests conflictes armats van afectar de ple la Vall d'Aro. Els anys de la Guerra Civil, hi hagué problemes amb la circulació de bestiar destinat al consum. Des de Solius, el senyor del terme, el sagristà major de la



Els remences es reuniren al cementiri de l'església de Santa Cristina, que estava emplaçat al costat sud del temple –part esquerra segons aquesta fotografia–. Foto: Col·lecció de documents audiovisuals i gràfics de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

Catedral de Girona, cobrava una taxa per deixar circular els ramats que eren portats a les carnisseries de Barcelona. Fins i tot, a algun carnisser barceloní se li havien empenyorat o, directament sostret, alguns caps de bestiar, especialment moltons. Els consellers de Barcelona, de 1468 a 1471, es van queixar d'aquest tracte davant el capità del castell i, finalment, això arribà a oïdes del batlle general de Catalunya.

D'altra banda, durant la segona revolta remença, el castell de la Roca mateix caigué a mans dels pagesos revoltats. El conflicte s'escampà des de la Selva i el Gironès i, l'any 1485, el castell de Solius –com els propers de Llagostera o Cassà de la Selva– fou ocupat. Un enviat del rei va obtenir el compromís, el 8 de novembre, de què el castell –encara en poder del cabdill remença Joan Miquel Safont, de Cassà de la Selva– seria retornat, però fou ocupat de nou pel pagès Goxat i un grup de cent revoltats, que també havien pres Llagostera i Vilobí. Durant el conflicte, el mas Vidal fou destruït i les parets, bigues i teules, emprades per reforçar el castell; i el mas Rovira va ser cremat.

L'altre castell de la Vall, el de Benedormiens, fou saquejat i destruït el 1485. A poc a poc, aquest es va deixar d'anomenar "castell de Benedormiens" i fou conegut simplement com a "castell d'Aro".

La fi del conflicte remença arribà amb la Sentència de Guadalupe (1486), que permetia la redempció dels mals usos. Tanmateix, la resta de drets quedaven a mans dels senyors, i és per això que aquests reactivaren els engranatges del seu poder. A Solius, per exemple, el sagristà assignà la ja existent –però vacant– batllia de sac de Tapioles a Pere Castell.

L'estira i arronsa de la Universitat de la Vall d'Aro (1487-1543)

Catalunya-Aragó va anar perdent protagonisme davant del nou pes polític de Castella, espai d'acció predilecte de la nova monarquia hispànica (1516). En aquest context se situa l'evolució dels governs locals. Durant el regnat de Ferran II es va instaurar la insaculació, un sistema pel qual els membres de les universitats eren escollits, a sorts, extraient un nom dels que hi havia dins una bossa. Això substituïa la cooptació, que permetia els consellers sortints escollir als entrants. Pel que fa a la universitat de la Vall d'Aro, se li va concedir, per primera vegada, el dret a tenir batlle propi (1503), però ben aviat aquest privilegi va ser anul·lat (1506, 1581), tot i reconèixer que podia tenir sotsbatlles. La unió d'aquest territori amb Sant Feliu quedà confirmada en dos documents més, dels anys 1504 i 1510.

Un privilegi reial de 1543 permetia renovar, cada mes de juny, els càrrecs municipals. Sembla ser que el consell era format per 50 persones i hi havia un nucli executiu format per 3 jurats, 4 consellers i 7 oïdors de comptes. Aquests càrrecs es renovaven anualment a l'església de

Santa Cristina d'Aro, de la següent manera: ells mateixos escollien quinze persones, les quals triaven quinze persones més –els electors–, que serien els qui seleccionarien els nous jurats, consellers i oïdors de comptes. També es nomenava el mostassaf –l'encarregat dels pesos, les mesures i els queviures– i els prohoms –una mena de jutges populars–. Aquest procediment, com veiem, era molt més semblant a l'antiga cooptació que a la vigent insaculació. El batlle de Sant Feliu presidia les sessions, però no intervenia en la política local.

Malgrat que els jurats es reuniren sempre a l'església de Santa Cristina –com s'ha vist–, l'any 1542 tenim documentada una queixa relativa a la llunyania del temple respecte del nucli habitat. Segons es diu, els cristinencs en pretenien fer una de nova, “prop d'Aro”.

Pel que fa a Santa Maria de Bell-lloc, era un temple en males condicions i amb pocs feligresos –el 1486, només cinc– a conseqüència de les pestes i les guerres, per això es va voler enderrocar-ne una part i arreglar la resta. La manca de parroquians feia que els clergues gaudissin de molt pocs recursos i, per això, alguns van deixar de dir-hi missa. Un temps després, l'any 1543, es va contractar un pintor perquè fes un nou retaule dedicat a Sant Miquel.

D'altra banda, aquesta centúria naixia una nova capella enmig del massís de l'Ardenya, en terme de Solius, dedicada a Sant Baldiri. El 1474 es començà a bastir per iniciativa del prevere Pere Saber, el qual ja hi féu missa l'any següent.

Pirates i bandolers a la comarca (1544-1585)

Al segle XVI es va passar de la violència de les guerres a la que generaven els pirates, les embarcacions turques i els bandolers. Això va comportar que els habitants d'aquestes comarques visquessin sota perills més imprevisibles.

L'estiu de 1564, per exemple, eren contínues les alarmes per la presència de pirates nord-africans a les costes de l'Empordà. Des del castell de Sant Elm, en terme de Sant Feliu, s'observava l'avenç de les seves naus quan aquestes superaven el cap de Tossa. Aquesta talaia permetia avisar els habitants de la vila i de les parròquies de la Vall d'Aro; tanmateix, els pirates van burlar les defenses del feble castell d'Aro quan van voler, de manera que les masies van començar dotar-se de torres i a fortificar-se.

Pel que fa al castell de la Roca de Solius, també va

La capella i el posterior mas de Sant Baldiri, enmig de l'Ardenya. Foto: Col·lecció d'imatges de Gerard Bussot i Liñón de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.





*Vista fins al cap de Tossa que es tenia des del castell de Sant Elm, un lloc adient per observar l'avenç de naus pirates.
Foto: Jordi Gaitx Moltó. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.*

anar quedant en l'oblit. Havia estat útil durant els conflictes propis d'època medieval i per al domini de la pagesia, però el segle XVI va perdre protagonisme. Amb tot, el seu senyor continuava essent el sagristà major de la Catedral de Girona i aquest continuava fent capbrevar els seus pagesos (1595).

L'altre perill el constituïen els vaixells de la flota turca. Palamós havia sucumbit arran d'un atac de l'armada de Barba-rossa l'any 1543 així que, quan el 1564 es van albirar trenta-una naus als voltants del Cap de Creus, es va organitzar la defensa de la vila. Pel que fa als bandolers, s'organitzaven en colles que, amagades a les Gavarres, puntualment assaltaven masos i persones.

Per tal de combatre aquestes amenaces, i atès que els exèrcits de la monarquia estaven ocupats en lluites fora del país, s'organitzà un cos de defensa, el sometent, capitanejat pels principals caps de casa d'aquestes contrades: notaris, batlles, etc. És conegut el sometent de la Bisbal i voltants. El 1564, per exemple, acudí a defensar Palamós del perill turc. Aquests anys també va combatre les colles de bandolers: el 1565 es formà una unió de forces sometents sota el comandament d'un capità general, el senyor del castell d'Empordà. Capturaren els bandolers més destacats de les Gavarres i els van sotmetre a tortures i a la mort, utilitzant els mateixos mètodes violents que s'empraven per als proscrits.

Els límits amb Sant Feliu i els impostos (1585-1639, I)

Durant tota l'època moderna, la Vall d'Aro estigué afectada per un litigi plantejat entre els diferents poders del territori.

En primer lloc, el Monestir i la sagristia major de la Catedral de Girona estaven enfrontats per les rendes que un i altre tenien sobre aquest territori.

Per altra banda, la Universitat de la Vall d'Aro i el Monestir de Sant Feliu no estaven d'acord en els límits territorials del terme guixolenc. Si bé aquests havien estat fixats, per part del rei, l'any 1354, sembla ser que no s'havia procedit a posar fites o mollons de pedra fins el 1586, moment en què el Monestir ho va encarregar i, segons deia la Universitat de la Vall d'Aro, ho havia fet avançant els seus límits en detriment del territori de la Vall d'Aro.

Alhora, tampoc estaven d'acord en qui s'havia de fer càrrec de l'allotjament de les nombroses tropes que es passejaven pel territori arran de les continuades guerres de la monarquia espanyola.

Fita de terme del puig de Matxacuca (2008). Turons com aquest s'utilitzaren, des d'època medieval, per fer de límit de terme entre unes parròquies i les altres.

Foto: Josep M. Nadal i Sagner. Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.



La Universitat de la Vall d'Aro no tenia batlle propi –depenia del de Sant Feliu–, però sí una notable llibertat d'acció local. El consell de la Vall era qui prenia les decisions importants. Es reunia sempre a l'església de Santa Cristina. Aquesta, tot i ser al bell mig de les sis parròquies de la Vall, era massa lluny d'alguns nuclis de població, per això alguns consellers arribaven tard a les sessions –“casi lo sol post”–, així que es va amenaçar amb multes als que no hi assistissin. La universitat tenia un jurat en cap, que canviava cada any. El primer que coneixem és Pere Tapioles (1584).

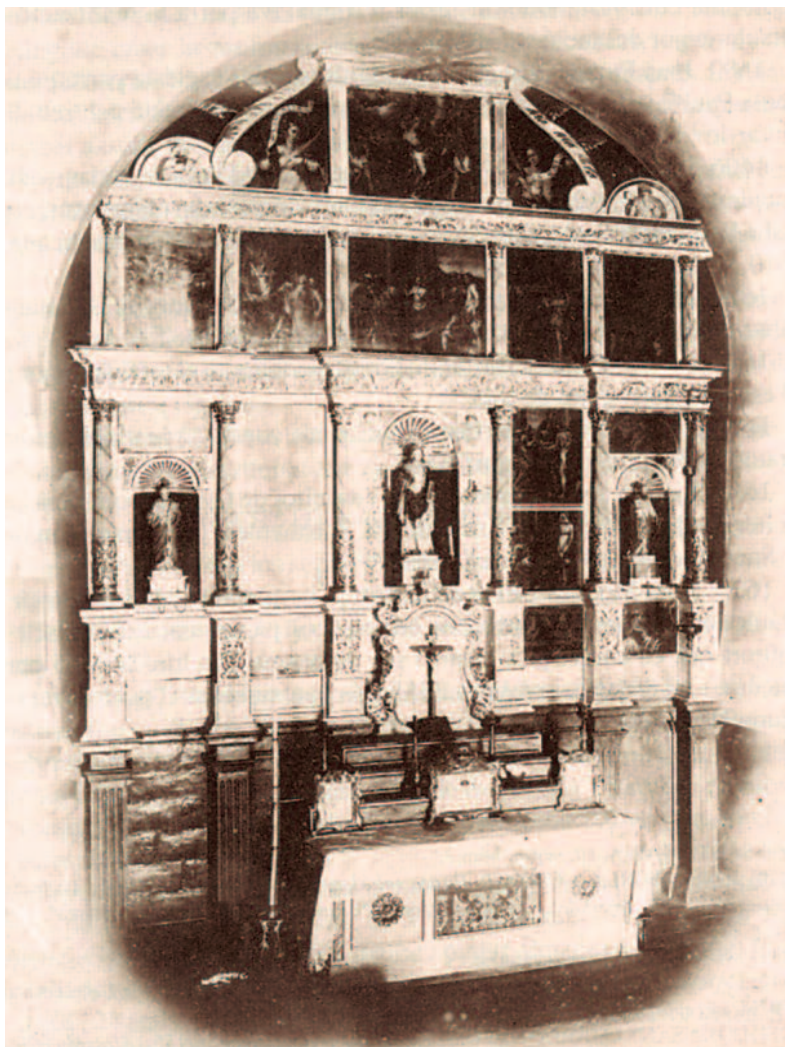
El consell podia recaptar impostos, i ho feia arrendant aquesta funció a particulars mitjançant subhasta a la plaça de la mateixa església on es reunia. També subhastava l'arrendament dels hostals, la carnisseria, la venda d'aiguardent, les fleques o el dret de platja.

Per la seva banda, els poders privats recaptaven les rendes mitjançant els batlles de sac. Des de 1591, el de Solius era, de nou, un dels Tapioles, malgrat que hi havia renunciat el 1400. La família esmentada solia arrendar aquesta atribució a tercers, però durà ben poc: els Tapioles van renunciar de nou i per sempre a la batllia de sac l'any 1623.

La població i els retaules de les esglésies (1584-1639, II)

A la base de l'organització social i econòmica hi havia les parròquies. Al voltant de la seu d'aquestes, les esglésies, s'agrupaven les cases i nuclis de població. Aquests anys, sabem que a redós de la de Santa Cristina hi havia el nucli “de damunt”, futur barri del Pedró; però també que hi havia el “de davall”, que originaria el barri de la Teulera. A Fenals passava una cosa semblant, ja que coexistien l'església nova –ja erigida l'any 1585– i la vella –que encara no estava enrunada–. A més, aquests anys, la capella de Santa Maria del castell d'Aro va ser reconeguda, finalment, com a parròquia (1605).

Tornant a la de Santa Cristina, a l'inici del segle XVII s'engalanà amb un retaule, a petició dels habitants del poble. L'estructura i figures en relleu s'encarregaren, el 1586, al fuster i escultor Joan Pujades, natural de Riudellots de la Selva i ciutadà de Girona; les pintures, en canvi, serien obra de Joan Sanches Galindo, natural de Girona. El retaule havia de presentar una escultura cen-



Retaule de l'altar major de l'església de Santa Cristina, encarregat el 1586. Autor: Soler i Batlle. De: ESTEVA I CRUAÑAS, Lluís; BAUTISTA I PARRA, Jordi. "El retaule renaixentista de Santa Cristina d'Aro", dins Estudis del Baix Empordà, núm.12, 1993.

tral de la santa dita Cristina i les setze taules pintades del seu voltant mostrarien episodis de la seva vida i martiri i de la d'altres sants. Foren fetes en un estil manierista d'inspiració italiana, mentre que l'obra escultòrica fou de caràcter renaixentista.

A l'església de Santa Cristina encara hi hagué més novetats: sabem que fou beneït l'altar major (1604) i que s'instal·laren tres noves capelles a la banda lateral nord, dedicades als sants Miquel, Sebastià i Isidre (1624-1627), aquesta última amb confraria pròpia. A més, des de 1591, el rector de Santa Cristina oficiava també a Santa Maria de Bell-lloc, ja que allà hi havia molt pocs fidels.

Un altre retaule major fou encarregat per a l'església de Santa Agnès de Solius, que va ser confegit en un estil barroc popular. Per sufragar les despeses es va permetre a la parròquia vendre ciris (1634).

Pel que fa a Sant Martí de Romanyà, l'any 1595 es formà la confraria del Roser, la qual va tenir un altar propi al lloc on hi havia hagut el de Sant Sebastià, que es va traslladar (1603). A més, s'adquirí una nova campana (1607), sufragada amb la venda de ciris.

La Guerra dels Segadors i l'escut de la Vall d'Aro (1640-1700)



Segell amb l'escut de la Vall d'Aro, extret d'un document del segle XIX. S'hi pot veure l'ús de les barres, cosa que es venia fent des de l'any 1698, com a mínim, i que expressava el caràcter reial dels batlles de la Vall. Foto: Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

Aquesta etapa va estar marcada per la Guerra dels Segadors o de Separació. El conflicte esclatà el 1640 a diferents punts de Catalunya. Des dels anys vint, però, s'havia incrementat la pressió de la monarquia castellana dels Àustries –Felip IV– per tal de recaptar més tributs a Catalunya. A això s'hi ajuntà el fet que, el 1635, arran d'una nova guerra amb la corona francesa, s'establiren al Principat tropes reials, que havien de ser allotjades i mantingudes. Això va fer que la pagesia es revoltés contra l'exèrcit reial. El 1640 es produí l'alçament de Barcelona, amb la complicitat de les classes urbanes i les institucions

catalanes i que comptà també amb l'ajut de la corona francesa. A la fi, Barcelona tornà a mans de Felip IV, el 1652. Tanmateix, la monarquia hispànica va perdre l'actual Catalunya del Nord –Tractat dels Pirineus (1659)–.

Durant la guerra, Solius fou saquejat pels francesos i hi hagué robatoris a les esglésies de Romanyà i Bell-lloc. Després del conflicte, es continuaren produint allotjaments militars, cosa que enfrontà de nou els poders de la Vall: el monestir de Sant Feliu, el 1660, es negà a permetre que als masos de les Eroles i Mordanyac, que tenia a la Vall d'Aro, s'hi instal·lessin tropes, tal com havia fet sempre, la qual cosa molestà els representants de la universitat de la Vall d'Aro.

Aquesta universitat, pels volts de 1698 ja utilitzava un escut barrat –que expressava el caràcter reial de la batllia– i amb quatre claus d'or, dues a cada costat –cosa que indicava el seu poder jurisdiccional–, semblant a l'actual de Santa Cristina d'Aro.

XXXX XXXX Un altre conflicte era el dels límits entre les terres del Monestir i les de la Catedral de Girona, poc clars tant a Santa Cristina com a Santa Maria del castell d'Aro. El 1677 s'arribà a un principi d'acord, però es trencà ben aviat.

A Solius, en canvi, la Catedral hi senyorejava sense discussió, per la qual cosa continuava havent-hi un batlle de sac, tot i que ja no estava vinculat a la parròquia. Pel que fa al castell de la Roca, davant de les guerres modernes va esdevenir una fortalesa obsoleta.

Aquesta època es reformà l'església de Romanyà: s'afegí una nova capella –al sud– i una sagristia. La de Solius també fou refeta després de la guerra. Pel que fa a la de Santa Cristina, se sap que organitzava la processó del Roser, durant la qual es feien ballar cavallets.

La Guerra de Successió i el primer batlle conegut (1700-1718)

El nou segle es despertà amb una nova guerra, el desenllaç de la qual va tenir importants conseqüències per Catalunya. El motiu fou la mort, sense descendència, del monarca hispànic Carles II. Això enfrontà les dinasties dels Habsburg i dels Borbons –així com els exèrcits d'Anglaterra i França–, en competència pel tron.

De 1705 a 1714 tingueren lloc diversos conflictes armats que afectaren terres catalanes –que majoritàriament s'havien posat de part dels Àustries– així com la Vall



El Llibre de prohomenades o de sentències rurals de la Vall d'Aro –a l'esquerra– i les sentències originals, les que es feien al mateix lloc del litigi, ara relligades –a la dreta–.
Foto: Xavi Conchillo i Roca. Fons de l'Ajuntament de Castell-Platja d'Aro.

d'Aro en concret. Durant aquests anys, els arencs van haver de suportar el pas i l'allotjament de diverses armades europees, les quals també devastaven collites, saquejaven cases i cremaren les esglésies de Santa Cristina, Castell d'Aro i Fenals. Els habitants de la Vall, a més, foren obligats per l'autoritat militar a fortificar la parròquia de Castell d'Aro.

El conflicte finalitzà amb la victòria del candidat borbó Felip V –Barcelona capitulà l'11 de setembre de 1714–. Dos anys després es promulgà el Decret de Nova Planta del Principat de Catalunya, que havia d'equiparar aquest territori amb els de la resta de regnes hispànics i, per tant, anul·lava les seves particularitats institucionals, legals i lingüístiques.

Els municipis també sofriren transformacions. Les universitats passaren a ser ajuntaments i els consellers, regidors, tal com ja ho eren a Castella, i s'exercí un major control per part de l'Estat.

A la Vall d'Aro, el nou ajuntament quedaria format per un batlle i set regidors –un per cada parròquia, a excepció de la de major població, Castell d'Aro, que n'aportava dos–, i sense l'antic consell. El fet que hi hagués batlle propi a la Vall d'Aro es podria remuntar al segle XVII, però el primer conegut és Josep Saguer (1718). També hi continuà havent prohoms, que emetien sentències sobre litigis menors. Un dels seus llibres de sentències –el dels anys de 1701 a 1852– ha estat conservat.

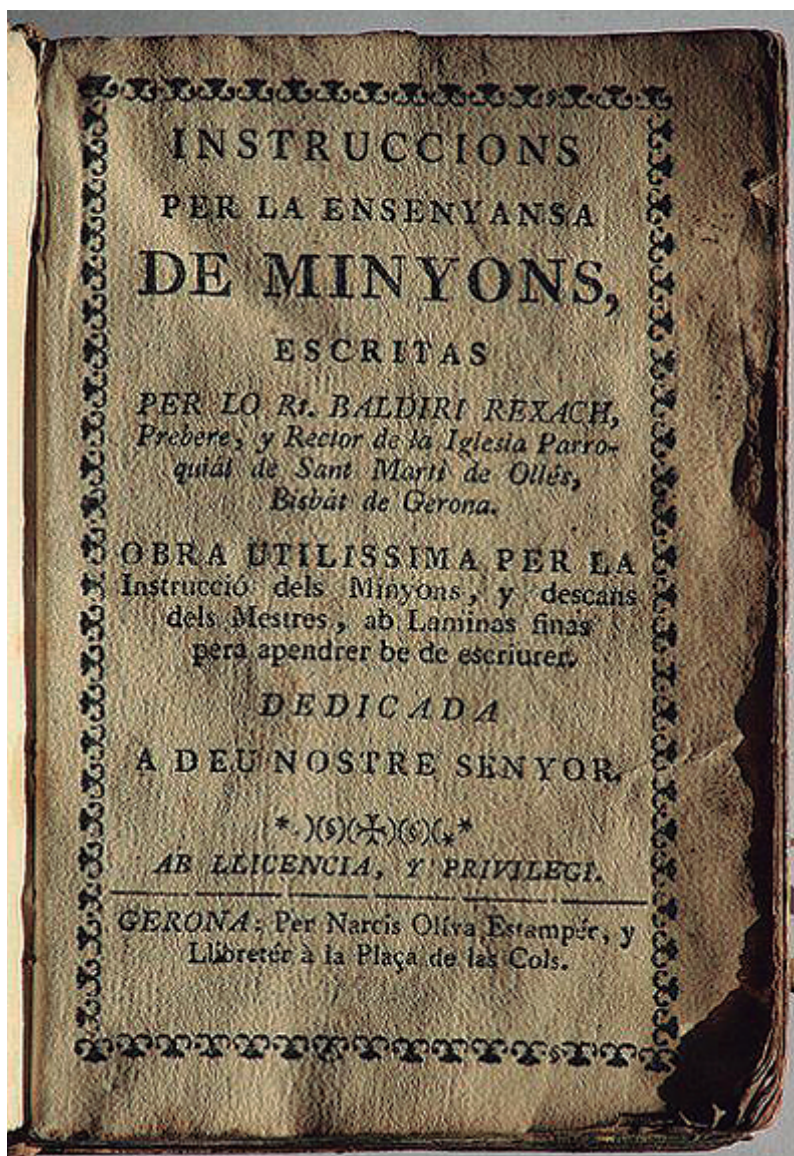
A més, pel fet d'haver donat suport a l'arxiduc

Carles, la Vall d'Aro fou castigada, amb el “quinzè”, un impost que gravava una quinzena part de les collites i dels rendiments de tavernes, gabelles –magatzems–, hostals, fleques i carnisseries.

El temps de Baldiri Reixac (1719-1783)

Fins als anys 40 del segle XVIII hi va haver sengles remodelacions a les esglésies de Sant Baldiri i Santa Agnès de Solius. El santuari de l'Ardenya fou beneït el 1741 davant d'una nodrida concurrència. Això va donar peu a que s'hi tornés a fer la tradicional processó. Pel que fa a Santa Agnès, entre 1715 i 1741 es van anar arreglant portes, campanes i altars, però finalment es va haver d'ordenar que s'edifiqués de nou, a causa del seu

Pàgina de l'obra de Baldiri Reixac *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*. Foto: Joan. Llicència d'ús de Creative Commons.
<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.ca>



mal estat, cosa que no succeiria fins 30 anys després.

En aquells moments, l'any 1749, va aparèixer el llibre titulat Instruccions per a l'ensenyança de minyons. El signava Baldiri Reixac i Carbó (1703-1771), nascut al mas Vinyes de Bell-lloc i, llavors, rector de la parròquia de Sant Martí d'Ollers (Pla de l'Estany). L'obra era un tractat de pedagogia innovador i que va tenir un gran repercussió a la seva època. Defensava l'ensenyament en català, l'educació per a nenes i fills de pagesos, la completa i diversa formació dels joves, etc.

Tornant a la Vall d'Aro, les reunions de la universitat o ajuntament es continuaven fent a l'església de Santa Cristina i els acords que prenia es recollien en llibres –un dels que s'ha conservat és dels anys 1760-1772, per exemple–. Els anys seixanta, aparegueren nous càrrecs per tal de controlar la mala administració: el procurador síndic, el síndic personer i el diputat del comú.

En paral·lel, un altre dels poders continuava essent la Catedral de Girona. Durant tot aquest segle continuà pledejant amb el Monestir de Sant Feliu sobre els límits dels seus termes. Al seu torn, la sagristia major de la Catedral conservava la majoria de rendes i drets sobre Solius, com ho demostra el capbreu de 1754-1756 i el fet que mantingués l'obligació, als pagesos, de fer obres i defensar el castell que tenia en aquest terme, tot i que aquest ja era una ruïna inhabitable.

Solius, però, havia canviat. Tenia 140 habitants, 30 masies grans, part de l'activitat econòmica era agrícola –com antigament– però també s'extreia el suro dels boscos, era un focus d'atracció de treballadors de comarques de muntanya i, fins i tot, tenia un mestre. Malgrat això, el projectat nou temple de Santa Agnès no es començà a construir fins que l'antic s'ensorrà (1773). Va ser fet en l'estic neoclàssic, però l'antic campanar romànic de cúpula piramidal fou conservat. Hi treballaren diferents mestres de cases, entre els quals tres cristinencs i també dos fusters - escultors locals. Fou acabat el 1783.

De la prosperitat del suro a la Guerra del Francès (1784-1814)

Des de l'inici de la Revolució Francesa (1789-1799) bufaven vents de canvi a Europa, que feien preveure una possible fi de l'Antic Règim. A això s'hi sumà un període de certa prosperitat, també a nivell local, causat per l'activitat relacionada amb la manufactura del suro, matèria



Els treballs d'extracció o pela del suro, des del final del s. XVIII, van aportar nous ingressos a l'economia cristinenca. Foto: Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

que abundava als boscos de la Vall d'Aro i que era extreta per a les fàbriques de Sant Feliu o Palamós.

Aquesta bonança va permetre refer alguns temples eclesiàstics, com el de Santa Maria de Fenals, el de Santa Cristina –amb una nova porta a la façana principal, una sagristia a l'interior i l'acabament en pinacle del campanar– i el de Bell-lloc –on s'adossà una gran rectoria–.

En aquest darrer terme hi tornava a haver prou habitants –un centenar– com perquè la seva parròquia deixés de dependre de la de Santa Cristina i funcionés de forma independent (1787). De fet, durant el segle XVIII, la població dels quatre nuclis occidentals de la Vall d'Aro –després municipi de Santa Cristina– es duplicà: 525 habitants el 1718; 1023 el 1787.

Amb un major nombre d'habitants sorgien nous oficis, com el de sastre, per exemple. Un dels que exercien a Santa Cristina, en Joan Romeu Albertí, es féu conegut, el

1806, per haver transcrit un manual de sastreria de 1617, acompanyant la còpia de comentaris propis i judicis sobre les modes. L'any que va acabar la transcripció va caure una important nevada, que impedí a la gent moure's durant tres dies. Ni tan sols es va poder dir missa.

Un primer conflicte bèl·lic va venir a enterbolir els anys de creixement econòmic: la Guerra Gran (1794-1795). De nou va caldre fer front al sosteniment dels exèrcits. Potser arran dels fets bèl·lics l'Estat confiscà Sant Baldiri, que després va vendre i per això tornà a mans dels administradors del santuari –sobre els quals, aquests anys, sempre pesà la sospita de que es quedaven diners de la capella–.

El segon dels conflictes fou el que més impacte va causar: la Guerra del Francès (1808-1814). Una de les majors tragèdies fou l'espoli i la destrucció de bona part dels arxius de la Vall d'Aro, la qual esdevingué lloc de pas dels francesos –de la tropa del general Saint-Cyr– cap a Barcelona o del sometent, que anava del port de Sant Feliu cap a Girona. Els regidors de la Vall d'Aro també es queixaven que, fins i tot, s'havien destruït edificis “para borrar de ellos la memoria de haber existido”. Per últim, a Romanyà s'hi allotjaren i hi foren enterrats fugitius de Cassà i d'altres poblacions.

L'Estat liberal i la divisió de la Vall d'Aro (1815-1858)

La guerra del Francès va canviar moltes coses, fins i tot va fer oblidar el llarg litigi que mantenien el Monestir de Sant Feliu i la Catedral de Girona pels límits de terme, ara més ocupats en sobreviure enmig d'un segle de grans canvis. De fet, amb les lleis desamortitzadores, el Monestir va acabar per desaparèixer com a institució (1835). Alhora –potser amb la Constitució de Cadis (1812)– també va canviar el lloc de reunió de l'Ajuntament, que passà a ser a Castell d'Aro. Això molestà la part occidental de la Vall.

De fet, tot el segle XIX fou una època de grans transformacions. Espanya evolucionà cap a una monarquia constitucional amb uns certs drets i deures pels ciutadans. Això també afectà les molt diverses jurisdiccions locals i batllies existents, heretades de l'Antic Règim, algunes d'elles de caràcter senyorial o eclesiàstic. De fet, a Solius, la jurisdicció era del sagristà major de la Catedral. Ara en canvi, només s'admetrien províncies i



El barri de l'Església vist des de la creu del Pedró. A la dreta, l'edifici del primer ajuntament cristinenc (ca. 1900-1935). Foto: S. Martí. Cessió de Marc Camps Fernández. Col·lecció de documents audiovisuals i gràfics de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

municipis, per sota de l'Estat, i a cada municipi correspondria un ajuntament.

Tot plegat va tenir conseqüències sobre la Vall d'Aro, ja que va remoure el sentit de pertinença a l'antiga universitat per part de les 6 parròquies que el formaven. En aquest sentit, hi va haver tres moments en què l'antic terme es va disgregar (1820-1823, 1836-1843 i 1854-1857), fins que el 1858 es partí en dos municipis de forma definitiva. La primera vegada fou a petició de Castell d'Aro.

D'altra banda, com a reacció a la construcció de l'Estat liberal, es produïren les guerres carlines. Durant la primera (1833-1839), es fortificà de nou el castell de Solius i, fins i tot, s'arribaren a disparar trets de fusell des d'aquest lloc. Al seu torn, la facció del carlí Tristany incendià i saquejà Romanyà. Tornant a Solius, uns anys abans –entre 1827 i 1833–, s'havia construït un nou campanar a Santa Agnès, octogonal i amb una cúpula coberta de rajola groga i verda –l'actual–.

La tercera i definitiva divisió de la Vall d'Aro s'inicià el 1854, aquesta vegada promoguda per les 4 parròquies occidentals de la Vall. Inicialment s'aprovà i, per tant, aquest any ja es constituí el nou Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, presidit per Josep Sala i Vilanova. Des de 1857, l'Ajuntament comprà un edifici per a dependències municipals i escola –l'actual Biblioteca Municipal–. Tanmateix, la segregació es va posar en dubte, per part de la Diputació, fins que tingué el vist-i-plau definitiu el 1858.

El naixement del municipi de Santa Cristina d'Aro (1858-1900)



Càrrega de suro en un vagó del Carrilet a l'estació de Bell-Iloc (ca. 1905-1930). Foto: Col·lecció d'imatges de Gerard Bussot i Liñón de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

El municipi de Santa Cristina d'Aro –amb els nuclis de Romanyà, Bell-Iloc, Solius i Santa Cristina– no va tenir el vist-i-plau definitiu de l'Estat fins el 3 d'abril de 1858. Dies després, el 30 d'abril, es va dissoldre definitivament l'antic ajuntament de la Vall d'Aro, després de gairebé 500 anys d'existència. El nou municipi va haver de redefinir el seu terme, la qual cosa el va enfrontar judicialment als veïns de Castell d'Aro i Llagostera durant anys, perdent la batalla en ambdós casos.

L'Ajuntament s'ocupà de recaptar els impostos i efectuar les llesves de mossos en edat militar. Les dues primeres qüestions foren les primordials i més gravoses per la població, fins que a partir dels anys 60 es començaren a prestar alguns serveis sanitaris, educatius i urbanístics amb més determinació, sempre –això sí– sota el control estricte de la província i de l'Estat. Alhora, l'Ajuntament s'ocupava dels processos electorals, en els quals votaven només els grans contribuents.

Tot plegat es va haver d'adaptar als nous temps: el Sexenni Democràtic i la Primera República (1868-1874), la Restauració monàrquica (1874-1923), la industrialització del país, la presa de consciència política dels sectors populars i el naixement del catalanisme.

Durant la Tercera Guerra Carlina (1872-1876), els

carlins van passar diverses vegades pel municipi, saquejant l'Ajuntament i atacant persones. Altres guerres eren més llunyanes, com les de Cuba i Filipines (1898), però a alguns cristinencs els va tocar d'anar-hi –i morir-hi–. Tanmateix, també hi havia estones per al lleure: la Festa Major i la festa de l'arbre, els balls de sardanes o el d'en Serrallonga –tot això a la plaça de la Teulera– o anant al Casino Cristinense i a l'aplec de Bell-Iloc.

Aquests anys, la població es va moure per sobre dels 1000 habitants. Entre les fites més destacades podem esmentar l'oficina de correus (1865); l'escola de nenes (1867); la construcció de la plaça de la Teulera (1872); la inauguració de la línia de tren de Girona a Sant Feliu, el "Carrilet" (1892), amb dos estacions al municipi; o el suport a la venda de suro de les Gavarres –on hi havia una alzina surera monumental molt coneguda i on, prop del Puig d'Arques, s'hi va veure l'últim llop del massís, el 1860–. I entre els fracassos, la impossibilitat d'evitar que la fil·loxera afectés les vinyes de Romanyà (1883) o l'intent frustrat de que la carretera entre Sant Feliu i Girona –acabada el 1859– passés per aquest darrer nucli.

La carretera provincial desplaçà el centre del poble des del barri de l'Església cap al de la Teulera. Lluny d'aquí, als boscos de l'Ardenya, l'antic santuari de Sant Baldri es transformava en lloc de carrabiners (1890) per tal de vigilar el contraban que arribava per mar.

Crisis econòmiques, democràcia i Guerra Civil (1900-1939)

Els primers anys del segle XX es construïren noves vies de comunicació com la carretera que unia Santa Cristina amb la Bisbal, passant per Castell d'Aro (1902), i el pont entre Santa Cristina i Sant Feliu, que permetia salvar les crescudes del Ridaura (1914).

Pel que fa al patrimoni arqueològic, des de final de segle XIX havia despertat un cert interès, tant dels propietaris de Romanyà, Pere Cama i Josep M. Almeda, com d'investigadors: Manuel Cazorro, Bosch i Gimpera o Lluís Pericot. La Cova d'en Daina, el 1931, fou declarada monument nacional.

La creació de la Mancomunitat de Catalunya (1914), que tant va revitalitzar la vida local, caminà en paral·lel a la Primera Guerra Mundial (1914-1918) i precedí la posterior Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930). La guerra d'Àfrica també es deixà sentir entre els cristinencs,



Carrossa de carnaval de la Penya Els Tranquils (ca. 1930). Foto: Col·lecció d'imatges de Gerard Bussot i Liñón de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

fins al punt que l'Ajuntament organitzà col·lectes populars de diners per enviar als soldats del municipi que es trobaven al Rif. Alhora, des de finals de segle XIX, existien dues entitats de socors mutus, la Germandat Nostra Senyora dels Dolors i la de Santa Llúcia.

L'economia local, eminentment agrícola, es combinava amb una certa activitat industrial i de serveis: alguns tallers surotafers, les empreses d'explotació i comercialització de l'aigua mineral de Penedes i de Bell-lloc o la fonda de Can Barnés.

Pel que fa a l'oci, pels volts de la primera dècada del segle, hi havia dues sales de ball. La més coneguda i que durà més temps fou la de can Saleta, després transformada en Centre Popular Recreatiu (1930). Hi hagué, també, el Nuevo Casino Cristinense (1935). Els anys 30 es celebraren els primers carnavals i, alhora, nasqué la Unió Esportiva Cristinenca, dedicada al futbol.

En el context de la crisi mundial del Crac del 1929, s'esdevingué el període de major democràcia i descentralització a l'Estat espanyol, la Segona República (1931-1939). Per primer cop, els cristinencs –i ara també les cristinenques– pogueren escollir els seus representants polítics, tant a l'Ajuntament com a la nova Generalitat de Catalunya. Contra la República, un grup de militars i la dreta van organitzar un cop d'Estat que va derivar en la Guerra Civil Espanyola (1936-1939)

Durant els primers mesos, el Comitè Antifeixista controlà els principals aspectes de la gestió municipal. Es van incautar propietats i béns de persones de dretes, com la casa Cama de Romanyà, i s'explotaren masos i boscos de

propietaris que havien fugit. El propi nom del municipi es laïcitzà, passant a ser el de Ridaura d'Aro, i el culte públic fou prohibit. Santa Cristina arribà a allotjar 300 refugiats. Mentrestant, als fronts de guerra moriren 10 cristinencs. Una vintena més marxaren a França al final de la guerra, per temor a la repressió franquista.

La dictadura franquista i l'eclosió del turisme (1939-1975)



Corrida de toros a la plaça annexa a El Cortijo, un lloc freqüentat pels estiuejants dels anys seixanta (ca. 1968). Foto: Col·lecció de documents audiovisuals i gràfics de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

La victòria del bàndol franquista va donar pas a una dictadura que endegà una forta repressió sobre els sectors d'esquerres i catalanistes. Els primers moments, 12 cristinencs foren empresonats i, 2 d'ells –Joan Llambí i Marià Vendrell–, afusellats. Altres eren en camps de concentració. En general, tothom patia gana, les malalties havien augmentat i la llengua catalana era perseguida.

Aquest règim de privacions es va fer més suportable quan un grup de cristinencs/ques fundà l'Agrupació Teatral Germanor, el 1944. Altrament, caldria destacar la important nevada de 1947, amb gruixos d'1 a 3 metres, la qual féu restar aturat un tren a la Font Picant durant 6 dies.

A finals dels anys 40 arribaren els primers estiuejants. Eren personalitats d'alt nivell que s'estaven a Canyet –paratge ara comunicat per la nova carretera de Sant Feliu a Tossa–. Més endavant, foren barcelonins, francesos i belgues que s'allotjaven a can Barnés o en cases

particulars de Santa Cristina. Anaven a la platja a Sant Pol i a El Cortijo, una nova instal·lació a les afores de Santa Cristina amb tablaro i placeta de toros.

Per contra, uns altres visitants eren els tuberculosos d'aquí i dels voltants, que s'estaven a Can Riera de Bell-lloc o anaven a curar-se a la Font Picant, aconsellats pel peculiar metge "rural" Martí Casals.

L'inicial desvetllament econòmic derivat del turisme i la construcció, dues cares d'una mateixa moneda, comportà que es pogués fer un nou edifici per a l'Ajuntament (1954) i unes noves escoles (1957). Tanmateix, la població no va tornar a superar els 1000 habitants fins passat el 1970.

Paral·lelament, el patrimoni megalític tornà a ser objecte d'interès dels investigadors, entre els quals va destacar el guixolenc i mestre Lluís Esteva, que també excavà l'església de Bell-lloc i la basílica de Serrasol (1952-1962). En el terreny de l'il·lusionisme, el cristinenc Xevi Sala –el Mag Xevi– es féu cada cop més conegut, fins i tot a nivell mundial. El 1969 batia un rècord Guinness, el mateix any que el Carrilet feia el seu darrer viatge i que una tramuntanada feia caure el que quedava del castell de Solius.

En aquest darrer lloc, dos anys abans s'hi havia instal·lat una comunitat de monjos, que formà el nou monestir de Santa Maria, des del qual enquadernaren llibres i començaren uns diorames o escenes tridimensionals del pessebre, després molt visitades.

Santa Cristina va atreure conegudes personalitats, com el cirurgià Josep Trueta o l'escriptora Mercè Rodoreda, que hi cercaren el repòs de la segona residència.

El gran salt demogràfic i la transformació urbana (1975-2000)

Amb la fi de la dictadura franquista s'encetava una nova etapa que acabaria consolidant un model d'Estat monàrquic i democràtic, en el qual encara ens trobem. La nova Constitució de 1978 i l'Estatut d'Autonomia de 1979 garantiren drets i deures pels ciutadans/es i es van encetar un període de creixement econòmic i de benestar social, que, amb alts i baixos –pel que fa al creixement–, perdurà durant tots aquests anys.

El 1975, Jordi Verrié, l'animador cultural radicat a Santa Cristina, trobava un segon volum inèdit de les Instruccions per a l'ensenyança de minyons, de Baldiri



*Membres de l'equip del Futbol Club Cristinenc durant la inauguració del camp de futbol municipal (1985).
Foto: Fons de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.*

Reixac. Alhora, Esteva continuà excavant el patrimoni megalític, com les coves de Can Roca de Malvet, l'església de Bell-lloc (1982) o la cova d'en Pere (1985). Per últim, el pintor cristinenc resident a Barcelona, Joaquim Pijoan, guanyà dos premis de novel·la: el Documenta, per Somni (1982) i –anys després– el Sant Jordi, per Sayonara Barcelona (2006).

Aquests primers anys es recuperaren costums, tradicions i festes perdudes feia anys, algunes des de la fi de la Segona República, com el carnaval, de la mà de la colla Els Merlots, o el teatre, per part d'un grup de socis del Centre Recreatiu i Esportiu Cristinenc (1982).

L'Ajuntament es decidí a publicar, per primera vegada, un Butlletí d'Informació Municipal (1984) que després va anar canviant de nom i format però que –amb excepcions– ha sobreviscut fins al present. També abordà la construcció d'una biblioteca - casa de cultura i d'un camp de futbol –de gespa!– (1985), que comptà amb l'ajut d'Antoni Samaranch, resident al municipi. En paral·lel als equipaments, diferents sectors del poble i urbanitzacions van continuar creixent i es passà dels 1.500 habitants del 1986 als 2.900 de 2001.

Quant al medi natural, la part cristinenca de les Gavarres fou inclosa en el Pla d'Espais d'Interès Natural del massís (1992), una vella reivindicació dels Amics de les Gavarres i l'Ardenya. Alhora, l'enorme pedra basculant de l'Ardenya, situada al límit amb Sant Feliu, dita Pedralta, aparegué caiguda (1996). Després del concurs d'idees organitzat per l'Ajuntament, el 1999 la pedra fou restituida al seu lloc. Els anys noranta també van veure com una nova entitat, El Fòrum, començava a organitzar un cicle anual de música de cambra (1995) que encara té lloc.

Bibliografia bàsica

AICART HEREU, Francesc; AULADELL AGULLÓ, Marc; VIVO LLORCA, Jordi. *El castell de la Roca. Les empremtes d'una fortalesa fantasma a Solius (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà)*. Santa Cristina d'Aro; Girona: Ajuntament de Santa Cristina d'Aro; Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, 2010.

AICART HEREU, Francesc; NOLLA I BRUFAU, Josep M; VIVO I LLORCA, Jordi. *La plana Basarda. Història i arqueologia d'un jaciment maleït*. Girona; Santa Cristina d'Aro: Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona; Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, 2007.

AICART, Francesc; NOLLA, Josep Maria; PALAHÍ, Lluís. *L'Església Vella de Santa Cristina d'Aro. Del monument tardoantic a l'església medieval*. Santa Cristina d'Aro: Ajuntament de Santa Cristina d'Aro; Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, 2008.

AICART, Francesc; SAGRERA, J., "Un forn romà a Solius (Santa Cristina d'Aro)", dins *Estudis del Baix Empordà*, 12, 1993, p. 77-85.

AUTORS DIVERSOS. *Any Rodoreda 1908-2008*. Barcelona: Fundació Mercè Rodoreda, 2008.

BARREDA, Pere. *Set segles de Govern Municipal a la Vall d'Aro. 1 - Castell - Platja d'Aro*. Castell - Platja d'Aro: El Carrilet Edicions, 2007.

BUSSOT I LIÑÓN, Gerard. *Recull d'imatges i comentaris*. Santa Cristina d'Aro: Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, 1991.

CALZADA OLIVERAS, Josep. "La Contenció de la Vall d'Aro", dins *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 1, 1981, p. 101-120.

ESPINÀS I PINYOL, Noemí. "La formació del districte escolar de Santa Cristina d'Aro", dins *Revista de Girona*, 121, 1987, p. 80-85.

ESTEVA CRUAÑAS, Lluís. "Bell-lloc d'Aro. Restauració de l'església (1959-1962) i excavacions efectuades (1982-1986)", dins *Estudis del Baix Empordà*, 9, Sant Feliu de Guíxols, 1990, p. 63-113.

ESTEVA CRUAÑAS, Lluís. "El retaule renaixentista de Santa Cristina d'Aro", dins *Estudis del Baix Empordà*, 12, 1993, p. 151-172.

ESTEVA CRUAÑAS, Lluís. "Escuts de Castell i Santa Cristina d'Aro", dins *Caliu*, 11, 1984, p. 5-6.

ESTEVA CRUAÑAS, Lluís. "La cova d'en Pere (Santa Cristina d'Aro)", dins *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 5, 1986, p. 7-14.

ESTEVA CRUAÑAS, Lluís. "Les coves de can Roca de Malvet (Santa Cristina d'Aro)", dins *Estudis del Baix Empordà*, 10, 1991.

ESTEVA CRUAÑAS, Lluís. "Un estudio sobre la población primitiva de Santa Cristina de Aro", dins *Los Sitios*, 23-VII-1972.

Bibliografia bàsica

ESTEVA CRUAÑAS, Lluís. *Prehistoria de la comarca Guixolense I (Contribución a su estudio)*. Girona: C.S.I.C.; Diputació Provincial de Girona, 1957.

ESTEVA CRUAÑAS, Lluís. *Prehistoria de la comarca Guixolense II (Contribución a su estudio)*. Girona: C.S.I.C.; Diputació Provincial de Girona, 1958.

ESTEVA CRUAÑAS, Lluís. *Sepulcros Megalíticos de las Gabarras (Gerona) I*. Girona: C.S.I.C.; Servicio de Investigaciones Arqueológicas de la Diputación de Gerona, 1964.

ESTEVA CRUAÑAS, Lluís. *Sepulcros Megalíticos de las Gabarras (Noticias complementarias)*, dins *Cypsela*, 2, 1977.

ESTEVA CRUAÑAS, Lluís; PALLÍ I BUIXÓ, Lluís. *Els llocs de la Vall d'Aro, Gissalis i el Monestir Guixolenc (881-1199)*. Sant Feliu de Guíxols: Amics del Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, 1995.

ESTEVA CRUAÑAS, Lluís; PALLÍ, Lluís. "Un menhir inèdit en el terme de Santa Cristina d'Aro: la Pedra Ramera", dins *Estudis del Baix Empordà*, 9, 1990.

GAITX MOLTÓ, Jordi; FOGUERAS CORDERO, Gerard. *El naixement del municipi de Santa Cristina d'Aro (1854-1868)*. Santa Cristina d'Aro: Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, 2008.

GAITX MOLTÓ, Jordi; FOGUERAS CORDERO, Gerard. *La Guerra Civil a Santa Cristina d'Aro (1936-1939)*. Santa Cristina d'Aro: Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, 2009.

JARA ALBERTÍ, Glòria. "Quan el suro era un bé preuat. Les fàbriques de Santa Cristina d'Aro", dins *Revista del Baix Empordà*, 28, 2010, p. 53-57.

JIMÉNEZ I NAVARRO, Àngel. "A l'entorn del manuscrit: Llibre de prohomenades o sentències rurals a la vall d'Aro", dins *El Carrilet*. 16, 1989, p. 16-17.

MALLORQUÍ, Elvis. *Les Gavarres a l'edat Mitjana. Poblament i societat d'un masís del nord-est català*. Girona: CCG edicions, 2000.

MOLÍ FRIGOLA, Montserrat. "La il·lustració a Solius i la construcció de Santa Agnès (1773-1773)", dins *Patrimoni i Història Local. Jornades d'homenatge a Lluís Esteva i Cruañas*. Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, 1996.

PONSATÍ, Rafel. *Seguint les passes de Baldiri Reixac. Itinerari pels indrets on va viure. Bell-lloc d'Aro / Girona / Ollers*. [Girona]: Dlleure Gestió i Serveis Socioculturals, 2000.

TARRÚS, J. (i altres). *Dòlmens i menhirs, 48 monuments megalítics del Baix Empordà, el Gironès i la Selva*. Figueres: ART-3, 1990.

VILA I MEDINYÀ, Pep. "Sobre un manual de sastreria català del sis-cents, copiat i refet a Santa Cristina d'Aro", dins *Estudis del Baix Empordà*, vol. 18, 1999, p. 91-98.